

Malcolm X

Serdar Kaya

serdarkaya.com

derinsular.com

serdarkhan.blogspot.com

İçindekiler

Giriş.....	2
1. Nation of Islam'ın 1930'larda Ortaya Çıkışı.....	3
2. Nation of Islam'ın Öğretisi.....	4
3. Nation of Islam'ın Dini Pratikleri.....	7
4. Malcolm'ın Müslümanlığı.....	8
5. Malcolm İslamcı mıydı?.....	9
6. Malcolm'ın Nation of Islam'dan Ayrılış Süreci.....	11
7. Malcolm'ı Kim Öldürdü?.....	13
8. Malcolm'dan Sonra Nation of Islam.....	16
9. Malcolm ve Martin Luther King.....	18
10. Malcolm ve Muhammed Ali.....	23
11. Malcolm'ın Ardından Ailesi Neler Yaşadı?.....	25
12. Ana Hikaye.....	27
Bibliyografi.....	29
Şahıs Endeksi.....	30

Bu kitapçığın en güncel versiyonuna ve benzeri çalışmalara aşağıdaki adresten ulaşabilirsiniz:

derinsular.com

Atf:

Kaya, Serdar. 2020. *Malcolm X*. <http://derinsular.com/pdf/malcolm-x.pdf>

Son güncelleme: Mart 2020

© 2020 [Serdar Kaya](http://serdarkaya.com). Bazı hakları saklıdır: Creative Commons [BY-NC-ND](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Giriş

[Malcolm X](#)'in 40 senelik kısa hayatının (1925-1965) hikayesi enteresandır. Bu konudaki ilk başvuru kaynağı, Malcolm'ın [Alex Haley](#) imzalı [biyografisi](#). Haley'nin kitabı, 1963 yılından itibaren doğrudan Malcolm ile yaptığı uzun görüşmelerin sonucunda ortaya çıktığından, yarı-otobiyografi niteliğinde. Spike Lee, 1992 yılında bu kitabı [filme](#) uyarladı.

Ancak biyografi ya da film, Malcolm X'in hayatını doğru şekilde anlamlandırabilmek için tek başına yeterli değil. Malcolm'ı anlayabilmek için, öncelikle ABD'deki siyahların özgürlük mücadelelerinin oturduğu bağlamı bilmek gerekli. Batı Afrikalıların 1500'lü yıllarda Amerika kıtasına [getirilmeleriyle](#) başlayan ve gayet uzun ve detaylı bir arkaplana sahip olan bir hikaye bu. Spesifik olarak Malcolm X ve muasırı olan aktivistlerin eşitlik mücadeleleri ise, [ABD İç Savaşı](#)nın (1861-1865) ardından yaşanan takriben 100 yıllık [segregasyon](#) döneminin (1865-1965) sonlarındaki [Sivil Haklar Hareketi](#)nin (1954-1968) canlı olduğu döneme karşılık geliyor.

Malcolm X'in müslümanlığı, bu mücadeleden müstakil ele alınamayacak bir müslümanlık. Bir başka deyişle, Malcolm'ın aktivizmi, dünyanın farklı yerlerindeki İslamcı davalardan ziyade, [Rosa Parks](#) (1913-2005), [Martin Luther King](#) (1929-1968) ve [Fred Hampton](#) (1948-1969) gibi müslüman olmayan siyahların mücadeleleri ile ilişkili. Ancak, gerek ABD'li siyahların tarihi, gerekse bu isimler hakkında İslam dünyasında çok az şey biliniyor -- ki bu aslında Malcolm X hakkında da çok fazla şey bilmiyor olmak demek.

Peki Malcolm X kimdi? Ya da, biraz daha geriye gidecek olursak: Elijah Muhammed kimdi? Nation of Islam nasıl bir örgüttü? Nasıl ortaya çıktı? Malcolm'ın yolu bu örgütle nasıl kesişti ve bir noktada bu örgüt ile karşı karşıya geldi? Bütün bu serüven sürecinde Malcolm'ın siyasi ve dini düşünceleri ne gibi değişikliklere uğradı? Ve tabii, Malcolm'ı kim öldürdü?

Bu çalışma, bu merkezdeki sorulardan hareketle Malcolm X'in hayatına ve ilgili döneme dair bir inceleme sunuyor ve bir dizi değerlendirmede bulunuyor.

1. Nation of Islam'ın 1930'larda Ortaya Çıkışı

[Nation of Islam](#) (*İslam Milleti*), 1930 yılında ABD'nin Detroit şehrinde ortaya çıkan ve sadece siyah üyelerden oluşan bir dini grup. Grubun kurucusu Wallace Ford hakkında elimizde çok az bilgi var. İsminden dahi tam olarak emin değiliz. Wallace'ın, farklı yerlerde isminin farklı versiyonlarını (ve belki çok farklı isimleri) kullanmış olması muhtemel. Ancak, Ford'un hayatının farklı dönemlerinde ABD'nin farklı şehirlerinde yaşayan ve gittiği her yerde bazı yasa dışı işlere bulaşan bir insan olduğu muhakkak gibi. Peki böyle bir insan nasıl olur da dini bir önder haline gelir? Bu sorunun cevabı halen tam olarak verilebilmiş değildir.

* * *

Wallace Ford, 1930 yılının Temmuz ayında Detroit'e gelir. Evlerin kapısını çalan bir seyyar satıcı olarak çalışmaya başlar. Önce yağmurluklar satar, ardından ipek kıyafetlere yönelir. Bir tür bohçacıdır... Gündüzleri evde olan siyah ev hanımları, uzak memleketlerden gelen bu kıyafetlere ilgi duyarlar. Ford'u içeri davet ederler. Hatta çocukları ona yemek ikram eder.

Bu şekilde insanların evlerine misafir olan Ford, onlara Mekke olduğunu söyler ve Mekke ile Afrika'yı aynı başlık altına alarak, onlara “ana yurt”larından enteresan hikayeler anlatır. İnsanlar bu hikayeleri ilgiyle dinlerler. Ana yurtlarında insanların neler giydiklerini, neler yiyip içtiklerini ve nasıl yaşadıklarını “öğrenirler”. Ford'un hikayelerindeki “ana yurt”, ABD'nin ilerisinde olan bir kültüre sahiptir. Bu nedenle de, bu hikayeleri dinleyen ABD'li siyahların ilgili yer ve kültüre yakınlık duymaları ve zamanla kimi inanç ve davranışlarını Ford'un aktardığı “bilgi”ler doğrultusunda değiştirmeye başlamaları zor olmaz.¹

Wallace Ford (ya da Detroit'te edindiği yeni ismi ile [Wallace Fard Muhammed](#)), bu şekilde yeni bir öğreti ortaya çıkarmaya başlar. Siyah ırkın üstünlüğüne dair bir dizi efsanenin merkezde olduğu bu öğretinin, geleneksel hristiyanlık ya da İslam dini ile çok fazla ilgisi bulunmaz. Ancak öğreti, hem hristiyanlığa hem de İslam'a dair çok sayıda öğe içerir ve kendisini İslam olarak sunar.

* * *

Wallace Ford/Fard, 1934 yılının başlarından itibaren çok fazla ortalıkta görünmez. Haziran ayında, yani Detroit'e gelmesinden dört sene sonra ise, (halen bilinmeyen bir nedenden ötürü) ortadan kaybolur ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Takipçisi (ya da belki bir noktadan sonra bu çarkı birlikte döndürmeye başladığı ortağı) [Elijah Muhammed](#), grubun yönetimine geçer. 1934 yılında 37 yaşında olan Elijah Muhammed, grubun sıradışı öğretisine nihai şeklini verir ve hayatını kaybettiği 1975 yılına dek grubu yönetir.

¹ Wallace Ford hakkında daha fazla detay için, bkz.: Beynon (1938). Ford ortadan kaybolduktan dört sene sonra yayınlanan ve Ford ile doğrudan görüşen insanlarla yapılan mülakatlara yer veren bu makale, Ford hakkındaki nadir çalışmalardan biridir.

2. Nation of Islam'ın Öğretisi

Nation of Islam'ın öğretisi, farklı ırkların kökenine dair bilim dışı bir dizi önkabule dayanır. Bu öğretiye göre,

- ABD'deki siyahlar, Mekkeli Shabazz² kabilesindedir.
- Shabazz kabilesi, dünyanın ilk ve en asil insanlarından oluşur.
- Ancak bu insanlar, 1500'lerde [köle ticaretinin](#) başlaması ile birlikte yurtlarından kaçırılarak Kuzey Amerika'ya getirilmişlerdir.
- Siyahların dini İslam'dır.
- Aradan geçen asırlarda, beyaz adam onlara lisanlarını, inançlarını ve kimliklerini unutturmuştur.
- Siyahların kendi din ve kültürlerine geri dönmeleri gereklidir.

Grubun adının ilk günlerde *Lost Found Nation of Islam (Kaybolmuş ve Bulunmuş İslam Milleti)* olmasının nedeni, yukarıdaki anlatıdır. Siyahlar, kaybolmuş ve kimliklerini yitirmiş İslam milletidir. Wallace Fard ise, onları bulan kişidir. Fard, siyahlara kimliklerini geri kazandırmak üzere gelmiştir -- ki aslında insan formuna girmiş olan Allah'tır.

* * *

Peki Nation of Islam öğretisi, siyah ırkın ilk ve en asil insanlar olmasını neye dayandırır? Bu sorunun cevabı, yukarıdaki özet anlatının merkezindeki [Yakub efsanesinde](#) gizlidir.

Efsanedeki Yakub, İncil ve Kuran'da bahsi geçen Yakub peygamberdir. Ancak Nation of Islam öğretisi, İncil ve Kuran'da yer alanlardan daha farklı ve daha detaylı bir hikaye anlatır.

Bu hikayeye göre, Yakub bundan 6.600 yıl önce Mekke'de doğar. Shabazz kabilesine mensuptur. O tarihte, bütün insanlar siyah derilidir. Önemli bir bilim adamı olan Yakub, (Türkiye'nin Aydın vilayeti açıklarındaki) Ege adası Patmos'ta yaptığı deneyler neticesinde, siyah derili insanlardan beyaz derili insanlar ortaya çıkarır.

Yakub, beyaz ırkı gaddar ve düzenbaz olacak şekilde tasarlamıştır. Günümüzde yaşayan beyazların atası olan bu yeni insanlar, gaddarlıkları ve düzenbazlıkları sayesinde dünyayı ele geçireceklerdir. Kehanete göre, karakteri itibariyle şeytani olan beyaz ırkın yeryüzünde siyah ırka hükmedeceği süre 6,000 yıl ile sınırlıdır. Bu süre artık dolmaktadır. Allah'ın Wallace Fard olarak yeryüzüne inmesi ve Elijah Muhammed'i elçi olarak göndermesi, siyahların organize olup üstünlüğü yeniden ele geçirme arefesinde olmaları ile ilgilidir.

* * *

1978'den bu yana Nation of Islam'ın liderliğini yapmakta olan [Louis Farrakhan](#), Yakub efsanesinin literal olarak doğru olduğunu ve bilimsel keşiflerin de efsaneyi doğruladığını iddia eder. Ancak Farrakhan'ın iddiası sadece kısmen doğru. Zira bilimsel keşifler gerçekten de ilk insanların Afrika'da ortaya çıktığına, siyah olduklarına, ve diğer ırkların ancak siyahların dünyaya yayılmalarından sonra ortaya çıktığına işaret eder. Ancak bu keşifler elbette siyah ırkın üstün olduğu ya da Yakub efsanesine dair herhangi bir detayın doğru olduğu anlamına gelmez.

2 Nation of Islam üyelerinin müslüman olduktan sonra aldıkları soyadları arasında Shabazz'e sıklıkla rastlanmasının nedeni, bu efsanedir.

Kaldı ki, efsanenin hepten ipe sapa gelmez, bilimsel verilerle doğrudan çelişen bir sürü diğer yönü de var. Mesela, aynı efsaneye göre, Yakub'un ürettiği bazı beyazlar, üstün ırk olan siyah ırka geri dönmek istemişler. Ancak bu yöndeki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış ve ürettikleri yeni nesiller gorile dönüşmüş!

* * *

Nation of Islam'ın öğretisi, (bir kısmı Scientology'yi andıran³) bir dizi bilimkurgusal inancı da barındır. Örneğin, öğretiye göre Mars ve Merkür'de hayat vardır. Yakub peygamber, mıknaatısı bulmuştur.

Belki hepsinden ilginç, Nation of Islam öğretisinin Zülküf Peygamber'in Tevrat'ta bahsi geçen [tekerleğine](#) de daha önce duyulmamış bir dizi mana atfetmesidir. Öğretiye göre, semada bulunan ve insanların görünce UFO zannettikleri cisim, aslında Zülküf Peygamber'in uzay gemisidir. Gemide bilim adamları bulunmaktadır. Bu bilim adamları, çok eskiden dünyaya bombalar atmışlar ve bu şekilde tepeleri, dağları ve çukur bölgeleri ortaya çıkarmışlardır.

Nation of Islam'ın günümüzdeki üyeleri, Elijah Muhammed'in öldükten sonra dirildiğine ve şu an gökyüzünde, Zülküf Peygamber'in uzay gemisinde bulunduğuna da inanırlar. Bu inanç, İsa'nın dirildiği ya da semaya yükseldiği yönündeki inançları andırır.

* * *

Wallace Fard'ın 1934 yılında ortadan kaybolmasının ardından, Elijah Muhammed öğretiye son şeklini verir.⁴ Wallace Fard'ın Allah, kendisinin ise, Allah'ın elçisi olduğunu söyler. İslam dinindeki kelime-i tevhid bu şekilde yeni bir mana verir. Yani, "Allah'tan başka Tanrı yoktur"daki Allah, Wallace Fard'dır. "Muhammed onun elçisidir"deki Muhammed ise, Elijah Muhammed'dir.

Neticede, merkezinde Hz. Muhammed'in bulunmadığı bir İslam öğretisi ortaya çıkar. Nation of Islam, Hz. Muhammed'e nadiren atıfta bulunur ve onu sadece Araplara gönderilmiş olan bir peygamber olarak sunar.

* * *

Geleneksel, ana akım müslümanlar için böyle bir öğreti fazlasıyla şaşırtıcıdır. Öğretinin İslam dini ile ismi dışında pek bir ilgisinin olmaması, konunun bir yönü. Konunun diğer yönünde ise, bunca efsane ve iddianın nereden çıktığı sorusu var. Ancak her öğreti gibi, Nation of Islam öğretisi de ortaya çıktığı dönemin bir ürünü. 1930'larda ırklar ve kalıtım konusu gündemde. Uzaya ilgi artıyor. Mıktanısların iyileştirici özelliklerine dair batıl inançlar yaygın. Yani ilk bakışta anlamsız gibi görünen bunca inanç, aslında ilgili yer ve zamanın insanına aslında çok şey söylüyor.

Nation of Islam'ın öğretisine entegre ettiği komplo teorileri dahi aslında gayet sıradandır.⁵ Örneğin, öğreti insanları üç kategoriye ayırır. Bu ayrıma göre, insanların %85'i gayrimedenilerden oluşur.

3 2010 yılından itibaren Nation of Islam ile Scientology arasında ilişkiler ve işbirliği [var](#). Ancak bunun nedenini sadece Zülküf Peygamber'in uzay gemisine bağlamak doğru olmayabilir.

4 Nation of Islam'ın teolojisi konusunda daha detaylı bilgi için, Elijah Muhammed'in [Message to the Blackman in America](#) ve The Supreme Wisdom ([Volume I](#), [Volume II](#)) başlıklı kitaplarına bakılabilir. Malcolm X'in Alex Haley tarafından yazılan [biyografisinde](#) de bu konuda bilgiler yer alır. Wallace Fard'ın [The Problem Book](#) adlı 34 sorudan oluşan ve 1930'lu yıllarda sadece gruba katılan üyeler için hazırladığı kitapçığı da ayrıca incelenebilir.

5 Nation of Islam'ın öğretisinin kaynakları konusunda bkz.: Knight (2019).

Gayrimedeniler, kandırılmış insanlardır. Sefalet ve gaflet içinde bir hayat yaşarlar ve domuz gibi “zehir hayvan”ların etlerini yerler. %10'a karşılık gelen grup ise, kan emicilerdir. %85'in sefalet ve gaflet içinde olmasının nedeni, zengin kan emicilerin onları kandırması ve yalanlarına inandırmış olmasıdır.⁶ Geriye kalan %5'lik kesim ise, bilgelerdir. %10'un yalanları konusunda %85'i uyaracak ve onlara gerçekleri anlatacaklardır.⁷

Öğretiye yönelik eleştiriler

Geleneksel müslümanların Nation of Islam'ın öğretisine getirdiği eleştirilerin en başında, Wallace Fard'ın Allah olduğu iddiası var. Hristiyanlıktaki Tanrı-İsa mefhumuna benzeyen bu iddianın geleneksel müslümanlar için açık bir şirk örneği olması elbette önemli. Ama belki daha da önemlisi, çoğu geleneksel bir müslümanın Tanrı-İsa fikrine de yabancı olması. Dolayısıyla, Wallace Fard hakkında olumlu olumsuz hiçbir fikri olmayan müslümanlar, böyle bir inanca baştan anlam vermekte zorlanıyor.

Ancak Nation of Islam üyeleri için bu bir sorun değil. Bazı Hristiyanlar nasıl İsa'nın Tanrı olduğuna inanmakta çok zorlanmıyorlarsa, Nation of Islam üyeleri için de benzeri bir durum geçerli. Nation of Islam üyeleri geleneksel müslümanların bu konudaki eleştirilerine karşı, "Siz, görülmez, duyulmaz, ne olduğu belirsiz bir Tanrı'ya inanıyorsunuz, bu daha mı makul?" gibi cevaplar verme eğilimindedir. Neticede, öğrenip inandıkları İslam böyle bir şey. Başka bir İslam da bilmiyorlar. “Ortodoks” olarak nitelendirdikleri sünni İslam'ı öğrenseler de, ilk öğrendikleri inancın zihinlerindeki ağırlığı daha fazla oluyor.

* * *

Bir diğer eleştiri konusu ise, Nation of Islam öğretisinin dünyayı sadece Afrikalı siyahlardan ve Avrupalı beyazlardan ibaretmiş gibi görmesi. Bu nokta önemli olsa da, benzeri bir eleştirinin geleneksel İslam'a da getirilebileceği unutulmamalı. Zira, Kuran sadece Arabistan yarımadası ve yakın çevresindeki insanlardan ve inançlardan söz ediyor. (İnsanlar muhtemelen kendi dünyaları içinde anlamlı olan inançlarla tatmin oluyorlar. Ve belki de bu nedenle, dünyaları değişmeden inançlarının sınırlarını göremiyorlar.)

* * *

Yakub Peygamber'in deneyleri ya da Zülküf Peygamber'in uzay gemisi gibi fantastik anlatılar da başlıca eleştiriler arasında. Ancak farklı dinlerin ya da mezheplerin takipçileri nasıl İsa'nın bakire bir anneden doğduğuna ya da Hz. Muhammed'in kanatlı bir ata binip göğe çıkarak Tanrı'yla görüştüğüne inanıyorlarsa, Nation of Islam'ınki de böyle bir inanç. Bu gibi anlatıların içeriğinin rivayete ve yoruma bağlı olarak değiştiği doğru. Ancak, *bir kişinin bir anlatıyı fantastik bulması, çoğu zaman anlatının sıradışılığından ziyade, kişinin çevresinde ne kadar insanın ilgili anlatıyı fantastik bulduğu ya da bulmadığı ile ilgili.*

6 Elijah Muhammed, %10'luk kan emici kesimin masonlar olduğunu söyler. Belki daha da enteresan olan nokta, Nation of Islam üyelerinin grubun öğretisini (tıpkı masonlukta olduğu gibi) küçük aşamalara bölünmüş dersler halinde ve belli soruların cevaplarını ezberleyerek öğrenmeleridir.

7 Her dini gruptan olduğu gibi, Nation of Islam'dan da ayrırlıp alternatif oluşumlar ortaya çıkarırlar olur. Bunlardan biri, Clarence Edward Smith'tir. Clarence (1928-1969), Nation of Islam'a katıldıktan sonra [Clarence 13X](#) adını alır. Harlem'de, Malcolm X'in görev yaptığı meşhur 7'nolu camiye bağlıdır. Ancak 1964 yılında Wallace Fard'ın tanrısallığını reddederek gruptan ayrılır ve büyük ölçüde yine Nation of Islam öğretisine dayalı olan [Five-Percent Nation](#)'ı kurar. Five-Percenters olarak da bilinen grubun adı, Nation of Islam'ın öğretisindeki %5'e atıfta bulunur. Görünmez bir tanrı fikrini reddeden ve her siyahın içinde bir tanrı bulunduğunu söyleyen Clarence, Allah Baba (Allah the Father) adını alır. Clarence, 1969 yılında öldürülse de, grup halen varlığını sürdürmektedir.

* * *

Özetle, “Böyle şeyler de nereden çıktı?”, “Bunları daha önce hiç duymadık!”, “Kitaplarımızda böyle şeyler yazmıyor!”, “Dinimizi tahrif ediyorsunuz!” gibi eleştiriler aslında çok anlamlı değil. Bu sözleri Museviler ilk hristiyanlara söylediler. Hristiyanlar da benzeri şeyleri müslümanlara söylüyorlar. Müslümanlar da, Bahailik, [Ahmedilik](#) ve Nation of Islam hakkında benzeri bir kanaate sahipler.

3. Nation of Islam'ın Dini Pratikleri

Nation of Islam'ın teolojisi gibi, dini pratikleri de, hristiyanlık ve İslam'dan mülhem çok sayıda öğe barındırır. Öğretiye göre, sigara, alkol, kumar, domuz eti ve zina haramdır. Kadınlar örtünür. Oruç vardır, ancak hicri Ramazan değil, miladi Aralık ayında tutulur. Zekat vardır, onda birdir ve Nation of Islam'a verilir. Hac yoktur. Namaz vardır ve günde beş vakittir. Ancak bu, rükusuz, secdesiz ve kıyamdan ibaret olan bir namazdır. (Nation of Islam üyeleri Mekke'ye dönüp Wallace Fard'ı düşünerek Fatıha okurlar.) Namazda rüku ve secde olmadığından, Nation of Islam camileri İslam dünyasındaki camilerden ziyade, oditoryum ile kilise arasında bir formata sahiptir. En önde, vaiz için bir kürsü bulunur. Kürsünün önünde ise, kiliselerdekine benzer sıralar yer alır.⁸

Vaizler, vaazlarında Tevrat'a, İncil'e, Kuran'a ve Elijah Muhammed'in söz ve metinlerine atıfta bulunurlar. Farklı kutsal kitaplardan, öğretinin teolojisini ve kehanetlerini destekleyecek seçici alıntılar yapmaları da nadir değildir.

Grubun kullandığı terimler de tek bir dini geleneği yansıtmaz. Örneğin, Nation of Islam camileri 1961 yılına dek tapınak (*temple*) olarak adlandırılırken, daha sonra cami ismine geçilir. Camilerde görev yapan kişilere imam değil, papaz (*minister*) denir. Papazlar, hitabet yeteneği olan kişilerden seçilir. Mesela, Malcolm X, 1954 yılından gruptan ayrıldığı 1964'e dek Harlem'deki meşhur [Muhammad's Mosque No 7](#)'nin başpapazıdır (*chief minister*).⁹

Grubun liderleri ya da grup içindeki dindar insanlar, sakal bırakmazlar. (Malcolm X'in sakallı fotoğrafları, hacdan döndükten sonraki döneme, yani ömrünün son 10 ayına aittir.) Sarık, cübbe gibi İslam dünyasında sıklıkla rastlanan kıyafetler de Nation of Islam içinde görülmez. Grubun yöneticileri ve diğer görevlileri papyon ya da kravat takarlar. Grubun lideri, yani Elijah Muhammed ya da Louis Farrakhan, hoca, şeyh ya da imam olarak anılmaz. Saygıdeğer (*honorable*) ünvanına sahiptir.

* * *

Nation of Islam içindeki pratikleri incelerken, grubun aynı zamanda siyasi bir hareket olduğunu unutmamak gerekli. Grubun teolojisi, asırlarca ezilmiş olan siyahların trajedisine bir açıklama getirir ve onlara özgüven ve özsaygı telkin eder. Grubun dini pratikleri ise, grup üyelerinin

8 Bir örnek olarak, bkz.: Nation of Islam'ın genel merkezinin de yer aldığı [Meryem Camisi](#)'nin [iç kısmına](#) bakılabilir. Bir diğer örnek ise, [Roots: The Next Generations](#) adlı dizinin yedinci bölümündeki, Alex Haley'nin Malcolm X ile camisinde yaptığı ilk görüşmeyi canlandıran [sahne](#) olabilir.

9 Nation of Islam camileri başlangıçta "Muhammad's Temple No 5" formatında isimlendirilirken, tapınak yerine cami isminin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte "Muhammad's Mosque No 5" formatına geçildi.

hayatlarına çeki düzen vermelerini temin eder. Nation of Islam'a katılan (Malcolm X dahil) çoğu insanın hayatında büyük değişiklikler olduğunu gruptan ayrılan insanlar dahi vurgularlar. Gruba girenlerin, sigara, alkol ve uyuşturucu bağımlılıkları sona erer. Öğreti ile hapisteyken tanışanlar dahi suç işlemeyi bırakırlar. Herkes her gün yıkanmaya, tertemiz giyinmeye, papyon, kravat takmaya başlar. Herkes birbirine gayet saygılı davranır ve (yaştan ve statüden bağımsız olarak) "efendim" (*sir*) diye hitap eder.

Bütün bunlar elbette kült olmakla da ilgili. Ancak grubun amacı da zaten siyahları ekonomik olarak güçlendirmek, onlara bir millet bilinci aşılacak -- ki bu da, kimlik bilincinin ve biz-ve-onlar algısının güçlenmesi ile mümkün. Grubun adının doğrudan millet olmaya atıfta bulunması da bu noktada önemli.¹⁰

Nation of Islam'ın öğretisinde öbür dünya inancının olmaması da aynı doğrultudadır. Diriliş, siyah ırkın bu dünyadaki dirilişidir. Grup, (en azından söylem düzeyinde) siyahların esaret döneminde yaşadıklarının tazminatı olarak ABD hükümetinden toprak alarak bağımsız olmak istemektedir.

4. Malcolm'ın Müslümanlığı

Nation of Islam'ın öğretisini işiten çoğu geleneksel müslüman böyle bir öğretinin İslam ile neredeyse hiçbir ilgisinin olmadığını söyleyecek olsa da, Malcolm X, ölümünden 10 ay öncesine dek, böyle bir İslam'ın müslümanıdır. Malcolm'ın geleneksel sünni İslam'a yaklaşması, 1964 yılının Nisan-Mayıs aylarında yaptığı hac ile olur. Malcolm'ın ömrünün son 10 ayı, yani Nisan 1964'ten Şubat 1965'e dek yaşadıkları bu nedenle önemlidir.

* * *

Malcolm, 1964 yılının Nisan ayında Mekke'ye gider. Daha önce de Orta Doğu ve Afrika'da bulunmuştur. Ancak ilk kez hac yapmaktadır ve etnik manada bu denli renkli bir İslami ortama ilk kez şahit olmaktadır. Dolayısıyla, şeytan olduğunu düşündüğü beyazlarla Mekke'de karşılaşınca şaşırır. Zira, o gün itibarıyla İslam dünyasını neredeyse hiç tanımayan Nation of Islam üyeleri, İslam'ın siyah bir din olduğunu ve beyazların Mekke'ye girmelerinin yasak olduğunu zannetmektedirler. Malcolm, beyaz müslümanların kendisine yönelik dostane, cömert ve misafirperver tavırlarına şahit olunca daha da şaşırır. Malcolm, Yakup'tan ve deneylerinden bahsedince, bu sefer de Mekke'deki hacılar şaşırırlar ve ona İslam'da böyle şeylerin olmadığını söylerler.

Malcolm, abdest almayı da, namaz kılmayı da, Mekke'de öğrenir -- ya da elinden geldiğince öğrenmeye çalışır. Abdest alırken, namaz kılarken, sürekli etrafındakilere bakar ve onları taklit eder. Namazda dizleri üzerinde oturmakta zorlanır, zira ömründe daha önce hiç bu şekilde oturmamıştır.

Malcolm'ın haccı Nation of Islam ile bağlarının kopmasından bir ay sonra gerçekleşir. Malcolm, hacca gitmeden önce, Nation of Islam'ın öğretisine halen bağlıdır. Ancak hacdan dönünce, beyaz ırkın şeytan olduğunu artık düşünmediğini ve ABD'nin her kesiminden insanlarla birlikte çalışmaya açık olduğunu söyler. Belki daha da önemlisi, siyahların bağımsızlığı fikrini artık gerçekçi

10 Nation of Islam'ın öğretisi siyah ırkın üstünlüğüne dayanıyor olsa da, Wallace Fard'ın az sayıdaki fotoğraflarından en azından kısmen beyaz olduğunun görülmesi, enteresan bir tezattır.

bulmadığını, siyahların Amerikan toplumuna entegrasyonu için çalışmak istediğini ifade eder.¹¹

Ancak hac sonrasında, Malcolm'ın sadece dokuz ay ömrü kalmıştır. Ve bu aylar epey hızlı geçer.

* * *

Malcolm hacdan döndükten sonra, [Afro-Amerikan Birlik Organizasyonu](#) (OAAU) adlı, ABD'li siyahların haklarının temini için çalışacak bir dernek kurar. Ardından, beş ay sürecek olan uzun bir Afrika gezisine çıkar ve farklı ülkelerin siyasi liderleriyle görüşmelerde bulunarak ABD'li siyahlar için uluslararası destek arayışına devam eder. Malcolm, Afrika'dan döndükten sonra iki kez de Avrupa'ya uçar. Son Avrupa seyahatinden ABD'ye dönüşü 13 Şubat 1965 tarihinde olur -- ki sadece sekiz gün sonra öldürülecektir.

Malcolm, haccının ardından ABD'de geçirdiği az sayıdaki günlerinde ise, başlıca iki konu ile meşgul olur. Birincisi, Nation of Islam üyelerinin ihanet ithamları ve açık kapalı ölüm tehditleridir. İkincisi, yeni derneği OAAU'nun faaliyetleri çerçevesinde yaptığı ABD'de sivil haklar ve ırkçılık temalı konuşmalardır -- ki 21 Şubat 1965 tarihinde bu konuşmalarından biri esnasında öldürülür.

Malcolm'ın hac sonrası hayatında İslam dinini öğrenmesi mümkün olmaz. Öldüğünde, İslam dininin teolojisi, tarihi ya da pratikleri hakkında sıradan bir dindar kadar dahi bilgisi yoktur. Malcolm, İslam dinine ilgi duymamış değildir. Aksine, gayet zeki ve meraklı bir insan olmasına rağmen, hayatının bu çalkantılı döneminde, buna vakit ayırması mümkün olmamıştır.

5. Malcolm İslamcı Mıydı?

Malcolm X'in müslüman kimliği yadsınamaz. Nation of Islam'ın İslam yorumunun epey marjinal olması ya da Malcolm'ın geleneksel İslam'ı yeterince öğrenmeden öldürülmesi, konunun bu yönü itibariyle çok önemli değil. Zira, Malcolm neticede müslümandı ve siyahların eşitliği adına verdiği mücadelede İslam dininin (ikincil de olsa) bir rolü olmuştu. Belki daha da önemlisi, Nation of Islam'ın zaten işin en başında İslam dinini böyle bir rol oynayacak şekilde yeniden kurgulamış olması.

* * *

Nation of Islam'ın kurguladığı İslam dini, içeriği ve öğretisi itibariyle geleneksel İslam'dan da, diğer dinlerden de farklıdır. Herhangi bir ruhani içeriğe ya da öbür dünya inancına sahip değildir. Pratik manada, sadece ve sadece, siyahların beyazlarla olan hiyerarşik ilişkileri ekseninde bir anlam ifade eder.

Beyaz adam, kendisini siyahlardan üstün görmektedir. Ama Nation of Islam'ın ortaya çıkardığı İslam buna karşı çıkar ve asıl üstün olanın siyah adam olduğunu söyler! Bu şekilde, siyah azınlığa güven aşılır. Beyazları şeytan olarak nitelendirerek, siyahlara güçlü bir haklılık hissi telkin eder. Dünyanın ortaya çıkışı adına yeni bir yaratılış hikayesi anlatır ve siyahların varlığı bu hikaye doğrultusunda yeniden anlamlandırılmalarını sağlar. Bu şekilde siyahları "beyaz adamın dini" olan hristiyanlıktan uzaklaştırır ve onlara yeni bir kimlik bilinci kazandırır.

¹¹ Malcolm bu görüşlerini açıklarken, Elijah Muhammed'in böyle bir şeyin mümkün (*feasible*) olduğuna gerçekten inanıp inanmadığından artık emin olmadığını da [ifade eder](#).

Böyle bir öğreti, dini olmaktan ziyade siyasidir. Manevi olmaktan ziyade maddidir. Ve belki en önemlisi, amaç olmaktan ziyade araçtır. Öğretinin siyahları suç işlemekten, hapishanelerden ve kötü alışkanlıklardan uzaklaştırması ve onlara yeni bir hayat tarzı sunması dahi, İbrahimi dinlerdeki gibi günah-sevap eksenli değildir. Bir ırkın dirilişi ile ilgilidir.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Malcolm X ve diğer Nation of Islam papazlarının yaptığı konuşmaların içeriği dini olmaktan ziyade siyasidir. Nation of Islam üyelerinin diğer dinlerin mensuplarıyla ya da diğer müslümanlarla çok fazla dertleri yoktur. Teolojik ihtilaflar gündemlerinde değildir. Falanca ayetin yorumu, filanca hadisin sahihliği gibi konuların ilgilerini çekmesi bir yana, bu tartışmalardan haberleri bile yoktur. Konu sadece siyahlar ve beyazlardır. Beyaz adam, kim olursa olsun, şeytandır, düşmandır. Siyah adam, müslüman olsun olmasın, aynı taraftandır -- dolayısıyla düşmandan ziyade gafil ya da hain olabilir. Farklı siyah kişi ya da gruplar arasında bazı yöntem farklılıkları ve iç çekişmeler bulunabilir. Ama Martin Luther King, Rosa Parks ya da diğer siyah aktivistler müslümanmış, değilmiş, bunlar ikinci plandadır.

* * *

Malcolm, 1964 yılının Mart ayında Nation of Islam ile bağları tamamen koptuktan sonra [yeni bir cami](#) kurar -- ki Nation of Islam camileri gibi bu kurum da reel manada siyasi cemiyete karşılık gelen bir hüviyete sahiptir. Malcolm ile birlikte gruptan kopan takriben 50 kişi, bu yeni camide Nation of Islam'ın fikriyatını ve inançlarını devam ettirmeyi düşünürler.

Malcolm, hacdan sonraki ömründe sünni çizgiye daha yakın bir müslümandır. Ancak yine İslamcı değildir. Malcolm'ın bu son dönemdeki konuşmaları da yine siyasidir. Başka türlü olması da pek mümkün değildir, zira Malcolm, İslam'ı anlatan bir konuşma yapabilecek donanıma zaten sahip değildir. Ama daha da önemlisi, Malcolm'ın da, Nation of Islam'ın da, Rosa Parks'ın da, Martin Luther King'in de, [Sivil Haklar Hareketi](#) (1954-1968) bağlamında mücadele vermiş aktivistler olmaları ve üç aşağı beş yukarı aynı haksızlıkları dile getirmeleridir.

* * *

Müslümanlar, dünyanın farklı yerlerindeki müslümanları hep kendi davalarına dahil etme ve her şeyi İslamcılık bağlamında değerlendirme eğilimindedir. Halbuki Malcolm'ın davası, hiçbir zaman İslam ya da İslamcılık olmadı. Malcolm'ın sadece şu meşhur sözü dahi, mücadelesinin temel çizgisini özetler.

"Bize baptist olduğumuz için zulmetmiyorlar. Bize metodist olduğumuz için zulmetmiyorlar. Bize müslüman olduğumuz için zulmetmiyorlar. Bize katolik olduğumuz için zulmetmiyorlar. Bize ... siyah olduğumuz için zulmediyorlar."

İslamı seçen Batılılara yönelik sevgi, İslam dünyasının genelinde olduğu gibi Türkiye'de de, bilgiye çok fazla dayalı olmayan, bağlamından kopuk bir sevgi. İslamcılar, Malcolm X ve Muhammed Ali gibi isimleri, "Müslüman olup bizim safımıza geçen siyahi Amerikalılar" olarak tahayyül ediyorlar. Halbuki hayat bu kadar basit değil. Bu isimlerin hepsinin doğup büyüdükleri ve hayatlarını anlamlandırdıkları farklı bağlamlar var. Ve bu insanların öyküleri, ancak bu bağlamlar içinde bir mana ifade edebilir.

6. Malcolm'ın Nation of Islam'dan Ayrılış Süreci

Malcolm X'in Nation of Islam'dan ayrılma süreci, 1962 yılının sonlarında başlar. Elijah Muhammed'in oğlu Wallace Muhammed, Malcolm ile özel bir görüşme yapar ve babası hakkındaki söylentilerin doğru olduğunu söyler. Elijah Muhammed, torunu yaşında olan sekreterlerini hamile bırakmıştır. Gayrimeşru çocukları vardır.

Malcolm kulaklarına inanamaz. Söylentileri ilk kez duyuyor değildir. Konu bir süre önce basına dahi yansımıştır. Ancak Malcolm bu iddiaları inandırıcı bulmamış ve her şeyi "beyaz adamın yalanları" olarak değerlendirmiştir. Ancak Elijah Muhammed'in oğlu Wallace'ın babası hakkındaki iddiaları teyit etmesi farklıdır. Malcolm bu nedenle büyük bir hayalkırıklığına uğrar.

* * *

Elijah Muhammed, o gün itibariyle, 65 yaşındadır. Sağlık sorunları nedeniyle takriben iki yıl önce Malcolm'ı Nation of Islam'ın genel temsilciliğiyle görevlendirmiş ve Chicago'yu terk ederek, ABD'nin diğer ucundaki Phoenix şehrine yerleşmiştir.

Malcolm, gerçekleri öğrenmesinden kısa bir süre sonra, 1962 yılının Aralık ayında, Elijah Muhammed'in üç sekreterlerinden üçü ile görüşür. Birkaç ay sonra, 1963 yılının Nisan ayında, Elijah Muhammed ile görüşmek üzere (Wallace Muhammed ile birlikte) Phoenix'e uçar. Elijah, Malcolm ve Wallace'a, Hz. Davud'un [Bat-şeba](#) ile olan ilişkisini, Hz. Davud ve Bat-şeba'nın oğlu olan [Hz. Süleyman'ın cariyelerini](#), ve [Hz. Muhammed'in çokeşliliğini](#) hatırlatır. Kendi ilişkilerini bu peygamberlerin ilişkilerine benzetir ve konunun inananlara bu şekilde açıklanmasını ister. Malcolm bu isteğe karşı çıkmaya da, bu açıklamayı kabullenmekte zorlanır. Malcolm ile Elijah Muhammed arasındaki ilişki bu şekilde yarılanmış olur.

* * *

Aynı yıl, 22 Kasım tarihinde ABD Başkanı John F. Kennedy bir suikast sonucunda [hayatını kaybeder](#). Kennedy, halk tarafından sevilen bir başkandır ve ölümü üzerine kendisine yönelik sempati daha da artmıştır. Bu nedenle, Elijah Muhammed, Nation of Islam vaizlerinin Kennedy aleyhine konuşmalarını istemez. Hiç kimse, Kennedy hakkında olumsuz bir şey söylemeyecektir.

1 Aralık 1963 tarihinde, yani suikastten sadece dokuz gün sonra, Malcolm, New York'ta bir konuşma yapar. Malcolm, konuşması esnasında Kennedy hakkında hiçbir şey söylemez. Ancak, konuşmanın ardından kendisine yöneltilen sorulardan biri Kennedy hakkında olur. Malcolm, soruya cevaben, ABD'nin ektiğini biçtiğini, böyle bir hadiseyi hak ettiğini ve suikast nedeniyle üzgün olmadığını ifade eder. Bu sözler, büyük sansasyona neden olur. Hatta, Malcolm ilk kez ulusal çapta büyük dikkat ve tepki çeker. Bu hadise üzerine, Elijah Muhammed, Malcolm'a 90 gün basına konuşma yasağı getirir.

1964 yılının Ocak ayında, Elijah Muhammed, Malcolm'ı Harlem'deki 7 no'lu camideki görevinden azleder. Bu şekilde, Malcolm, Nation of Islam'dan tamamen dışlanmış olur.

8 Mart 1964, Malcolm'ın fiili olarak Nation of Islam'dan ayrıldığı tarihtir. Malcolm, bir [açıklama yaparak](#), Elijah Muhammed'in öğretilerini grubun dışında kalarak daha iyi şekilde yayabileceği sonucuna vardığını, bu nedenle siyahların haklarını savunan yeni bir siyasi hareket teşkil etmeyi planladığını ifade eder.

12 Mart 1964 tarihinde, yani bu açıklamadan dört gün sonra, Malcolm, Nation of Islam'dan ayrılan 50 civarında kişiyle birlikte [Muslim Mosque, Inc.](#) adlı yeni “cami”sini kurar. Cami, iki ay önce yöneticiliğinden azledildiği Harlem'deki 7 no'lu caminin sadece üç blok ötesindedir. Malcolm, hacdan dönmesinin ardından ise, siyahların hakları için mücadele verecek olan [Organization of Afro-American Unity](#) adlı siyasi ve seküler bir örgüt kurulacaktır.

* * *

Malcolm'ın 8 Mart 1964 tarihindeki açıklamasının ardından, Nation of Islam açıkça ona cephe alır. Grubun (1960 yılında Malcolm'ın da katkılarıyla kurduğu) *Muhammad Speaks* adlı gazetesinde sürekli Malcolm aleyhine yazılar yayınlanır. Gazetenin bu yöndeki yayınları, Malcolm öldürülene dek devam eder. Malcolm'ın başlangıçtaki tavrı, aleyhindeki bu yayınlara rağmen Elijah Muhammed ile irtibata geçmeye çalışma, artık grubun dışında da olsa ona bağlılığını bildirme ve konuyu uzlaşılı çözüme yönünde olur.

Nisan ayında, Malcolm Afrika ve Orta Doğu gezisine çıkar ve hac da yaptıktan sonra Mayıs ayında ABD'ye geri döner.¹² Nation of Islam'ın kendisine yönelik itham ve tehditleri devam etmektedir. Ancak Malcolm artık biraz daha farklı bir adamdır. Sadece grubun dışında değildir. Grubun öğretilerinden de uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, Nation of Islam aleyhine sert çıkışlarda bulunmaya başlar.

8 Haziran 1964 tarihinde, Malcolm, CBS kanalından Mike Wallace'a [mülakat vererek](#), Elijah Muhammed'in Nation of Islam üyelerinden kişisel sekreterliğini yapan genç yaştaki¹³ altı kadından sekiz gayrimeşru çocuğu olduğunu açıklar ve grubun bu gibi sırlarını bildiği için hayatının tehdit altında olduğunu söyler. (Elijah Muhammed'in bilinen evlilik dışı çocuklarının sayısı [bugün itibarıyla](#) en az 15'tir.¹⁴)

* * *

Malcolm'ın bu açıklaması, iki taraf arasında iplerin koptuğu andır. Malcolm ile Nation of Islam arasındaki gerginlik bir daha azalmaz. Aksine, Malcolm bu konunun üzerine gittikçe tansiyon daha da yükselir.

12 Malcolm, Afrika seyahatleri, 1959 ve 1964 yıllarındadır. İlgili dönemde, sömürge yönetimleri Afrika'yı [terk etmektedir](#). Malcolm'ın görüşmelerde bulunduğu ülkelerin önemli bir kısmının bağımsızlıklarına kavuşmak üzere ya da yeni kavuşmuş olmaları önemlidir: Sudan (1956), Gana (1957), Gine (1958), Nijerya (1960), Senegal (1960), Tanzania (1961), Cezayir (1962), Kenya (1963).

13 Malcolm, İngilizcede 13-19 yaş grubundaki gençlere atıfta bulunan “teenage” kelimesini kullanır. İlgili kadınlar o tarihte 20'li yaşlarındadır, ancak Malcolm muhtemelen kadınların o günkü yaşlarına değil, Elijah Muhammed ile ilk ilişkiye girdikleri ya da hamile kaldıkları dönemdeki yaşlarına atıfta bulunmaktadır. Gerek çocukların yaşlarından, gerekse Malcolm'ın diğer açıklamalarından hareketle Elijah Muhammed'in sekreterleriyle ilişkilerinin en azından 1955 yılına dek uzandığını söylemek mümkün.

14 Louis Farrakhan da dahil olmak üzere Nation of Islam üyeleri, halen ilgili sekreterlerin Elijah Muhammed'in eşleri olduğunu iddia ederler ve onları (geleneksel İslam'da Hz. Muhammed'in eşleri için kullanılan ifade ile) “Müminlerin Anneleri” (*Mothers of the Faithful*) olarak anarlar. Ancak Malcolm'ın CBS kameraları önünde de ifade ettiği gibi, ilgili sekreterlerin evlilik dışı ilişki sonucu hamile kaldıkları Nation of Islam içinde hiçbir zaman sır olmamıştı. İlgili kadınlar, hamile oldukları ortaya çıkınca grubun öğretisi ve örfü gereği aleni olarak ayıplanmış ve küçük düşürülmüşlerdi. Ancak çocukların babalarının aynı şekilde teşhir edilmemelerinden ötürü, grup üyeleri onların Nation of Islam dışından insanlarla birlikte olduklarını düşünmüşlerdi. İlgili kadınların Elijah Muhammed'in eşleri oldukları yönündeki açıklama, bu nedenle ikna edici olmaktan uzaktır.

7. Malcolm'ı Kim Öldürdü?

Malcolm X'i kimin öldürdüğü sorusunun cevabı kesin olmasa da, konunun netleşmemiş yönleri aslında zannedilenden çok daha az. Yine de konu halen tartışılmakta. Bunun başlıca iki nedeni var: (a) Aralık 1962 ila Şubat 1965 arasında yaşananları yeterince bilmemek, ve (b) o günlerde yaşananları bugünün imgeleriyle anlamlandırmak.

Aşağıdakileri maddeler, bu çerçevedeki yaygın bilgi eksikliklerini ve perspektif hatalarını giderecek bir dizi önemli noktanın altını çiziyor.

a. 1965 yılı itibariyle Malcolm

Malcolm, karizmatik, etkileyici ve sevilen bir adam. Ancak hayatta olduğu dönemde henüz şimdi olduğu gibi bir efsaneye dönüşmüş değil. Bugünün Malcolm imgesi ile o günün gerçek Malcolm'ı arasındaki önemli farklar var. Daha da önemlisi, 1960'lardaki Nation of Islam üyeleri özelinde bu farkın çok daha büyük olması.

Nation of Islam üyeleri, 1964 yılının Mart ayından itibaren Malcolm'ı büyük bir hain olarak görüyorlar. Bir zamanlar büyük saygı duyulan bir insana sonradan diğer uca giderek hain demek, kültler içinde yaygın bir tavrı. Nation of Islam'da da aynı şey oluyor. Nation of Islam, Malcolm'ın kendi egosunun kurbanı olduğu, kendisini ön plana çıkarmak için Elijah Muhammed'e iftira attığı söylemini yayıyor ve grup üyelerinin ezici çoğunluğu bu söylemi benimsiyor. Malcolm'a yönelik nefret giderek tırmanıyor. Öz kardeşi Philbert bile Malcolm'a cephe alıyor.

b. Gruptan ayrılanların katli

Nation of Islam'ın, gruptan ayrıldıktan sonra muhalefet ya da alternatif oluşturmaya yönelik eski mensuplarını katletme yönünde güçlü bir politikası var. Bunun örnekleri Malcolm'dan çok önce de var, hemen önce de, hemen sonra da, yıllar sonra da...

Örneğin, yeni bir grup kurmak üzere Nation of Islam'dan ayrılan Benjamin Brown, açtığı yeni mescidin önünde [vuruldu](#). Bu cinayet, Malcolm X suikastinden sadece bir buçuk ay önce gerçekleşti.

Daha meşhur ve şaşırtıcı derecede acımasızca olan bir diğer örnek ise, [1973 Washington D.C. katliamı](#). Bu katliamın hedefinde, eski Nation of Islam üyesi ve grubun üst düzey yöneticilerinden Ernest 2X var.¹⁵ 1958 yılında Nation of Islam'dan ayrılan Ernest 2X, [Hamis Abdülhalis](#) ismini aldı ve sünni bir grup kurdu. Abdülhalis 1972 yılında, yani aradan 14 yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra, doğrudan Nation of Islam'ı hedef alan faaliyetlerde bulunmaya başladı. Grubun öğretisinin İslam dini ile bir ilgisi olmadığını, kendisini peygamber ilan eden Elijah Muhammed'in grup

15 Nation of Islam üyelerinin X soyadını almaları, resmi soyadlarını reddetmelerinden ileri gelir. Grubun argümanına göre, ABD'li siyahların soyadları kendi ailelerine değil, zamanında onları köleleştiren eski sahiplerine aittir. Reddedilen soyadları yerine kullanılan X ifadesi, gerçek kimliklerinin çalınmış olduğuna işaret eder. Ancak kimi üyelerin soyadları, 2X ya da 10X gibi rakamlar da içerir. Bunun amacı, grup içindeki aynı isimdeki insanları birbirlerinden ayırt edebilmektir. Ancak bu rakamlar rastgele verilmez. Sıra takip edilir. Şayet James adlı bir kişi James 10X adını almışsa, gruba katıldığı cami daha önce James adlı 9 üye kaydetmiş demektir. (Başka bir camide, başka bir James 10X bulunabilir.)

üyelerini finansal olarak sömürdüğünü söyleyen Abdülhalis, 1972 yılının Aralık ayında bu düşüncelerini ifade ettiği mektuplar yazıp, grubun bütün camilerine gönderdi ve Nation of Islam yöneticilerini geleneksel İslam'a davet etti.

Aradan bir ay dahi geçmeden, 17 Ocak 1973 tarihinde, Abdülhalis'in Washington D.C.'deki evi basıldı. Abdülhalis o esnada evin yakınlarında, market alışverişindeydi. Saldırganlar, dört çocuk ve bir bebek de dahil olmak üzere, yedi kişiyi öldürdüler. Çocuklardan birini tabancayla vurdular. Diğer üç çocuğu ve henüz sadece dokuz günlük olan bebeği ise, evin küvetinde boğdular. (Bu hadisenin yaşandığı dönemde, Elijah Muhammed hayattaydı.)

c. Tehditler, sindirme, yeni cinayetler

Yukarıdaki hadise biraz uzun solukludur; katliam ile sona ermez. Zira katliamın sorumlularının yakalanması üzerine, Nation of Islam, konunun detaylarının açığa çıkmasından çekinir. Yargılama süreci başlayınca, devlet, sanıkların kaçırılmalarını ya da öldürülmelerini önlemek üzere büyük tedbirler alır. Altı sanık vardır. Yedinci saldırgan (James Price), itirafçı olduğu için yargılanmaz. Bu itirafçının ifadesi üzerine, sanıklardan biri daha serbest bırakılır.

Ancak yargılama sürecinde, Louis Farrakhan, bir radyo programında şu ifadelerle itirafçı kişiyi ve sanıkları tehdit eder: "Bu hadise, Muhammed'in muhaliflerine bir uyarı olsun. ... Her ne kadar Elijah Muhammed merhametli bir insan ... olsa da, bugün siyahların arasında hainleri ve muhbirleri affetmeyecek olan genç kadınlar ve erkekler var."

Bu üstü kapalı tehdit üzerine, James Price itirafçı olarak ifade vermekten vazgeçer. Kısa bir süre sonra da hapisyanede [öldürülür](#).

d. Malcolm'a yönelik tehditler

Nation of Islam üyeleri Malcolm'a yönelik tehditlerini hiçbir zaman gizlice ifade etmediler. Suikast girişimleri dahi sır değildi. Örneğin, grubun silahlı kanadı olan [Fruit of Islam](#) üyesi bir genç, Malcolm'ı öldürmek üzere harekete geçmiş, ancak Malcolm'la konuştuğundan ve konunun iç yüzünü Malcolm'dan dinledikten sonra vazgeçmiş ve Nation of Islam'ı terk ederek Malcolm'ın yeni kurduğu gruba girmişti.

Bu detaylar ve daha niceleri herkesçe biliniyordu, zira Malcolm bunların bir kısmını konuşmalarının yanı sıra televizyonda bile anlatmış ve "muhtemelen şimdiden ölü bir adam" olduğunu söylemişti.

e. Suikast

Malcolm, 13 Şubat 1965 tarihinde Londra'dan New York'a döndü. Ertesi gece, Malcolm, karısı Betty ve dört çocuğu uyumaktayken evini ateşe verdiler. Malcolm bu hadiseden sadece bir hafta sonra New York'ta bir konuşma yapmaktayken öldürüldü. Malcolm'a birkaç kişi aynı anda ateş etmişti, ancak tetiği çekenlerin hepsi siyahtı.

Suikastçilerden biri kolayca yakalandı. Zira Malcolm'ın korumalarından biri, kaçmaya çalışmaktayken onu bacağından vurdu. Malcolm'ın vurulması nedeniyle öfkeli olan kalabalık, bu

suikastçıyı polis gelene dek dövdü. Ama diğerleri kaçtılar. Yakalanan suikastçi, Nation of Islam üyesi [Thomas Hagan](#)'dı.¹⁶

f. Louis Farrakhan'ın 1993 yılındaki konuşması

Malcolm X'in seveni çoktu. Dolayısıyla, 1965 yılından beri Nation of Islam bu suikast nedeniyle hep öfke ve eleştirilerin hedefinde oldu. Aradan yarım asırdan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, bu konu halen Nation of Islam'ın da, Malcolm X'i sevenlerin de halen gündeminden düşmüş değil.

1978 yılından itibaren grubun liderliğini yapan [Louis Farrakhan](#) bu konuda giderek daha yumuşak davranmaya başlamış olsa da, 1993 yılında yaptığı bir konuşmada, halen unutulmayan şu sözleri söylemişti:

"Malcolm sizin haininiz miydi, yoksa bizim mi? Eğer biz ona bir milletin bir haine yapması gerekeni yaptı isek, bu sizi ne ilgilendirir? Bir millet, hainlerle, canilerle ve örneklerle mücadele edebilmek zorundadır."

Farrakhan'ın bu sözleri, herkesin bildiği açık bir sırrı itiraf gibidir. Bu sözlere, "Öldürdüysek biz öldürdük; iç işimizdir; sizi ilgilendirmez"den başka bir mana vermek zordur. Farrakhan daha sonra yaptığı açıklamalarda, kendisinin Malcolm'ın ölümünden sorumlu olmadığını, ama onun ölümünü netice veren atmosferi oluşturmakta kendisinin de payı bulunduğunu ve bundan pişman olduğunu da söyler. Malcolm'ı siyahların öldürdüğünü, ama perde arkasında beyazların olduğu yönünde açıklamaları da var. Bunlar, birbiri ile çelişkili ve netlikten uzak iddialardır.

Farrakhan'ın, Nation of Islam'ın *Muhammad Speaks* adlı gazetesinde 4 Aralık 1964 tarihinde yayınlanan yazısında Malcolm için üstü kapalı ölüm çağrısında bulunmuş olması da bir diğer unutulmayan gerçektir. Yazının en dikkat çekici cümlesi şu olmuştur: "Malcolm gibi bir adam ölmeyi hak eder; ve şayet [Elijah] Muhammed düşmanlarını yeneceği konusunda Allah'a güveniyor olmasaydı, Malcolm çoktan ölmüş olurdu."

g. Who Killed Malcolm X?

Şubat 2020'de Netflix'te yayınlanan [Who Killed Malcolm X?](#) adlı belgesel, Malcolm'a ateş eden diğer suikastçilere odaklandı. Belgesel, Malcolm X suikasti konusunun Nation of Islam'ın biraz içinde olan herkesin bildiği bir "açık sır" olduğunu vurguladı. Belgeselin izini sürdüğü bir dizi yeni belge, yakalanamayan suikastçilerden birinin William Bradley (Al-Mustafa Shabazz) olduğu ihtimalini kuvvetlendirdi. Ancak belki daha da önemlisi, 2018 yılında hayatını kaybeden Bradley'nin çevresindekilerce sevilen bir insan olması, ve bu insanların konuyu bilseler de, aradan geçen onca yıldan sonra artık geçmişi geçmişte bırakmayı tercih etmeleriydi. Bugün itibariyle çoğu artık Malcolm'ı takdir eden insanlar için durum buydu.¹⁷

16 Yapılan soruşturmanın ardından, Norman 3X Butler ve Thomas 15X Johnson adlı Nation of Islam üyeleri de tutuklandılar. Ancak, Hagan kendi suçunu itiraf ettiyse de, sonradan yakalanan diğer iki kişinin masum olduğunu söyledi. Yine de, mahkeme her üç sanığı da ömür boyu hapse mahkum etti. Thomas Hagan 45 yıl hapiste kaldıktan sonra, 2010 yılında şartlı tahliye oldu. Aradan geçen yıllar içinde, Nation of Islam'ı terk ederek sünni İslam'a geçti ve Malcolm X'i vurduğu için pişmanlık duyduğunu ifade etti.

17 Belgesel, Malcolm X'den ziyade, suikaste ilgi duyanların izlemek isteyebilecekleri türden bir yapım. İçeriği makul. Ancak iki önemli eksiği var: Belgesel, Malcolm'ın haccına ve hac sonrasındaki dönüşümüne çok fazla yer vermiyor. Bu önemli bir eksiklik, çünkü Malcolm'ın Nation of Islam ve Elijah Muhammed'e yönelik tavrının sertleşmesinde,

h. COINTELPRO

Malcolm X suikastinin kimi zaman FBI'a fatura edilmesi, ABD hükümetinin o dönemde siyahlara ve Sivil Haklar Hareketi'ne yönelik politikaları ile ilgili. FBI o yıllarda Sivil Haklar Hareketi'ni bir tehdit olarak görüyor ve harekete destek veren siyah ya da beyaz bütün sanatçıları, düşünürleri, akademisyenleri fişliyor ve izliyor. FBI'ın, siyahlar içinden siyahları birleştirecek bir liderin çıkmasını önlemek gibi bir kaygısı da var. Malcolm X, Martin Luther King Jr. ve Fred Hampton gibi etkili insanlara yönelik suikastlerden, FBI'ı sorumlu tutan teoriler, bu noktayı vurgulama eğiliminde.¹⁸

FBI'ın o yıllarda Malcolm X ve Nation of Islam'ı da izlediğini artık biliyoruz. (Hatta ilgili dosyalar artık [halka açık](#).) Ancak buradan hareketle, Malcolm X'i FBI'ın öldürdüğü sonucuna varmak zor. FBI'ın, Nation of Islam'ın böyle bir suikast hazırlığı içinde olduğundan haberdar olmasının kuvvetle muhtemel olduğu, ancak bunu engelleme yönünde herhangi bir adım atmamış olabileceği şeklindeki iddialar ise daha mutedil ve daha makul.

i. Türkiye

Malcolm'ın ölümünden sonra, Türkiye'deki İslamcılar onu "şehit" mertebesine yükselttiler. Bazı solcu gruplar için Che imgesi ne ise, Malcolm da İslamcılar için öyle bir şey oldu. Malcolm hakkında çok fazla şey biliyor değillerdi, ama zihinlerindeki basit hikaye onlar için yeterliydi: Emperyalist beyaz adama karşı mücadele veren müslüman bir siyah lider, CIA tarafından şehit edilmişti!¹⁹

8. Malcolm'dan Sonra Nation of Islam

Elijah Muhammed, 1975 yılında, 78 yaşında hayatını kaybeder. Elijah'ın ölümünün ardından, oğlu Wallace Muhammed grubun liderliğini devralır. 1933 doğumlu olan Wallace, babasından farklı bir insandır. Malcolm'a yakındır. Hatta, zamanında babasının evlilik dışı ilişkilerini Malcolm'a haber veren kişidir.

Wallace, aradan geçen yıllar içinde Sünni İslam'a yaklaşmış ve [Varis Din Muhammed](#) adını almıştır. Dolayısıyla, 1975 yılında Nation of Islam'ın başına geçtiğinde, grubun öğretisini de aynı doğrultuda değiştirmeye başlar. Öncelikle, grup üyelerine babasının ölmeden önce Nation of Islam'ın teolojisini reddettiğini ve tövbe ederek sünni İslam'a geçtiğini söyler. (Bu iddianın gerçek dışı olması kuvvetle muhtemeldir.) Ardından, dokuz ay gibi kısa bir süre içinde grubun pratiklerini sünni İslam'a adapte eder. Örneğin, camilerdeki sıraları kaldırır. Namaza rüku ve secde ilave eder. Nation of Islam camilerinde Cuma namazları kılınmaya başlanır. Oruç, Aralık ayında değil, Ramazanda tutulmaya başlanır.

Varis, 1976 yılında, grubun silahlı kanadı Fruit of Islam'ı lağveder. Nation of Islam'ın ise ismini

hac sonrasında yaşadığı değişimin de payı büyük. Belgesel, 1964 ve 1965'te önemli bir aktör olmasına rağmen Louis Farrakhan'a da neredeyse hiç değinmiyor.

18 COINTELPRO hakkında daha fazla bilgi için, bkz.: [1971](#) adlı, 2014 ABD yapımı belgesel.

19 Türkiye'de yaygın olan CIA atfı da, aslında ABD sistemini bilmemekle ilgili. CIA, ABD dışında yetkili. ABD içinde yetkili olan kurum, FBI.

değiştirir. Nation of Islam, 1976 yılında *World Community of Islam in the West* adını alır. Ardından, bir dizi hukuki sorun nedeniyle grubun adı 1981 yılında *American Muslim Mission*, 1985'de ise [American Society of Muslims](#) olur.

Varis, grubun kişi kültürüne dayalı olmasını istemez. Kurumsallaşma yönünde adımlar atar. 1978 yılında altı asil ve onbir yedek üyeden oluşan bir İmamlar Konseyi tesis ederek liderlikten çekilir. 2003 yılında ise tamamen emekliye ayrılır ve Chicago'da [The Mosque Cares](#) isimli bir vakıf kurarak, daha mütevazı faaliyetlerle meşgul olmaya başlar. Varis'in 2008 yılında ölmesinin ardından, vakfın başına oğlu Wallace D. Mohammed II geçer.

Nation of Islam'ın Dirilişi

1975-1976 yıllarında takriben bir yıllık bir zaman zarfında yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Nation of Islam ve öğretisi büyük ölçüde ortadan kalkar. Ancak, 1978 yılından itibaren yaşanan bir dizi gelişme, Nation of Islam'ı geri getirir. Her şey, tek bir kişinin girişimleri sonucunda gerçekleşir: Louis Farrakhan.

* * *

1933 doğumlu [Louis Farrakhan](#), 1960'lı yıllarda Nation of Islam'ın ileri gelen liderlerinden biridir. Malcolm'dan hemen sonra, grubun temsilciliği görevini devralır. Elijah Muhammed'in ardından, Varis'in liderliğini kabul eder. Hatta üç seneye yakın bir süre boyunca, sünni bir müslüman olarak yaşar. Grubun Chicago'daki camisinin başına geçer. Ancak, 1977 yılında, yani Nation of Islam'ın isminin ve öğretisinin ortadan kalkmasından takriben bir sene sonra istifa eder ve herhangi bir sansasyonel açıklama yapmadan sessizce Varis'in yanından ayrılır.

Farrakhan, kendisine yakın olan küçük bir grup insanı da yanında götürür ve Nation of Islam'ı yeniden kurarak eski öğretiye geri döner. Grup zamanla büyür ve hatta Nation of Islam için sembolik ve tarihi önemi olan (Chicago'daki [Meryem Camisi](#) gibi) bir dizi emlakı satın alarak her şeyi eski haline döndürür. Farrakhan, 1994 yılında, (biraz farklı bir formatta da olsa) Fruit of Islam'ı dahi yeniden tesis eder.

Bugün halen Nation of Islam olarak atıfta bulunulan grup, Farrakhan'ın grubudur. Varis'in ardından sünnilenler ise, ABD'deki çok sayıdaki sünni gruptan biri durumundadır. Teolojilerinin ya da faaliyetlerinin diğer sünni gruplardan çok fazla ayırt edici özelliği kalmamıştır.

Farrakhan'ın söylemi

Farrakhan'ın öğretisi, Nation of Islam'ın klasik öğretisinden [çok farklı değildir](#). Ancak, Farrakhan, halen tartışmalara ve ihtilaflara neden olan konularda yeni bir söylem inşa eder. Eleştiri ve ihtilaf nedeni olan konularda kimi zaman tarihi baştan yazmaktan çekinmez. İlgili döneme dair yazılı ve görsel kayıtlara ulaşmak artık gayet kolay olsa da, Farrakhan'ın yeni söylemi (belki insanlar kendi kendilerine bazı şeyleri bir şekilde izah etmeye ihtiyaç duydukları için) grup içinde kabul görür.

Örneğin, Malcolm X konusundaki yeni söyleme göre, Farrakhan, Malcolm'a yönelik suikast girişiminden haberdar olmamıştır, ama bu suikaste neden olan atmosferin ortaya çıkmasında payı olduğu için üzgündür. Yapılan yanlıştır. Malcolm büyük bir adamdır. Nation of Islam onu büyük bir adam haline getirmiştir. Ama Malcolm da Nation of Islam'ı bu denli büyük ve popüler kılmıştır.

Kaldı ki, Malcolm suikastten önce zaten gruba dönmek üzeredir. Zaten gruptan ayrılmasının ardından bocalamıştır. Önce ortodoks müslüman, ardından siyah milliyetçisi olmuştur.

Farrakhan bu söylemi hakim kılmaya çalışırken, zaman zaman bazı doğa üstü bazı öğelere de başvurur. Örneğin, Malcolm'ın kendisine görüldüğü, onunla konuştuğu gibi şeyler söyler.

2020 yılı itibariyle 87 yaşında olan Farrakhan, halen ABD'deki siyah müslümanlar ve hatta genel olarak siyahlar içindeki en etkili figür durumundadır. 16 Ekim 1996 tarihinde Washington şehrinde düzenlenen ve takriben yarım milyon siyahı bir araya getiren [Million Man March](#), büyük ölçüde Farrakhan'ın eseridir. ABD'de bu denli büyük bir mobilizasyon gücüne sahip olan ikinci bir siyah lider yoktur.

9. Malcolm ve Martin Luther King

Malcolm X ile [Dr. Martin Luther King, Jr.](#) arasındaki farklılıklar, abartıldığı kadar olmasa da önemli. Ancak, bu farklılıkların boyutundan önce, Malcolm'ın düşüncel evrimini incelemek gerekli.

* * *

Malcolm'ın Nation of Islam dönemini eleştirmek zor değil. Yakub hikayesine, Wallace Fard'ın Allah olduğuna, beyazların sonunun geldiğine, yeni dönemin siyahların dönemi olacağına inanan bir insanın düşünceleri ne kadar sağlıklı olabilir? Yine de, Malcolm'ın Nebraska'da başlayan ve Michigan, Illinois, New York ve Mekke gibi yerlerde şekillenen hikayesi, bir ilerlemeye karşılık gelir. Nation of Islam'daki Malcolm X, hapishanedeki Malcolm Little'dan çok ileridedir. El-Hac Malik El-Shabazz da aynı şekilde, Nation of Islam'daki Malcolm X'den daha olgun, daha makul bir insandır.

Malcolm'ın Nation of Islam yıllarındaki tavrı keskindir. Sözleri çoğu zaman ciddi derecede haklılık payına sahiptir, ama neticede keskindir. Malcolm'ın [28 Ağustos 1963 Washington Yürüyüşü](#) gibi tarihi bir hadiseyi küçümsemesi bu çerçevede düşünülebilir. Ancak 1964'te Kennedy'nin ölümü ardından yaptığı ABD'nin ektiğini biçmesi yorumu, makul olmaktan uzaktır. Kimi zaman televizyon programlarında bile hararetle siyahların dirilişine dair kehanetlere atıfta bulunmasının ise akıl alır bir yanı yoktur.

Yine de haksızlık etmemek gerekir: Zannedilenin aksine, Malcolm hiçbir zaman şiddetten yana olmaz, sadece siyahların kendilerini savunma hakkını vurgular. Belki tutuklanmak istemediği için işi orada bırakır, belki gerçekten de öyle inanır, ama netice itibariyle siyahları şiddete teşvik eden bir insan olduğu sonucuna varmak zordur. Bir siyah devriminden söz eder.²⁰ Hatta özgürlüğün barışçıl yollarla temin edilemeyeceğini ifade eder. Ama hiçbir zaman doğrudan şiddet çağrısında bulunmaz. Birincil kaygısı, siyahları bilinçlendirmektir.

* * *

Peki Malcolm hakkında böyle bir düşünce neden yaygın? Konunun bu yönü, muhtemelen Malcolm'ın hayatında da, ölümünden sonra da sürekli Dr. Martin Luther King ile karşılaştırılması

²⁰ Malcolm'ın siyah (black) ve negro devrimleri şeklinde yaptığı ayrıştırma için Malcolm'ın [The Ballot or The Bullet](#) başlıklı meşhur konuşması dinlenebilir.

ile ilgili. Dr. King, şiddeti dışlayan ve sivil itaatsizliği vurgulayan pozisyonu ile meşhur. Bu pozisyon, Malcolm'inkinden farklı. Dahası, King, sakın sakın konuşan, muhatabını alttan almayı tercih eden, mülayim bir kilise vaizi. Malcolm ise ateşli konuşmalarıyla siyalara kadim acılarını derinden hissettirebilen ve sözünü sakınmayan güçlü bir hatip. Belki daha da önemlisi, bu iki insanın, [Amerikan Sivil Haklar Hareketi](#)nin (1954-1968) en fazla dikkat çeken iki lideri olması. Dolayısıyla, çoğu insan mizaç, düşünce ve tavırlarındaki bazı temel farklılıklar nedeniyle onları zihinlerinde iki zıt uca [yerleştirme](#) eğiliminde.

Böyle bir algıyı pekiştiren bir diğer faktör ise, Malcolm ile Dr. King arasındaki çekişmeler -- ki aslında karşılıklı çekişmelerden ziyade, Malcolm'ın tek taraflı iğnelemeleri söz konusu. Malcolm'ın Martin Luther King'e ([Tom Amca](#) imasıyla) "Martin Amca" demesi, bu çerçevede bir iğneleme örneği.²¹ Bu gibi iğnelemelerin temelinde, Malcolm'ın siyahların özgürlüğü için daha aktif bir direnişin gerekli olduğuna inanması var. Malcolm'a göre, siyahlar sürekli şiddete maruz kalırken, şiddete başvurmadan çağrılarında bulunmak ve beyazlara yaranmaya çalışmak, siyahları güçsüzleştirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Örneğin, Greensboro'da siyalara hizmet vermek istemeyen bir Woolworth şubesindeki [meşhur oturma eylemi](#), Malcolm'a göre çok anlamlı değildir. Her şeyden önce, Malcolm entegrasyoncu değildir. Dolayısıyla, beyazlarla bir arada oturup yemek yiyebilmeyi siyahlar için bir zafer olarak görmez.

Malcolm'ın isim vermeden Dr. King'i eleştirdiği şu cümleleri, pozisyonunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir:

“Özgürlük barışçıl yollarla elde edilmez. Özgürlük hiçbir zaman barışçıl yollarla korunmaz. İnsanları özgürlüğünden mahrum eden hiç kimse, özgürlüğünden mahrum ettiklerinin barışçıl yaklaşımlarını hak etmez. Bu ülkenin siyahları, siyah din adamlarının zihinlerine giydirdiği deli gömleklerini çıkardıklarında, özgürlüklerini elde etmelerinin tek yolunun, bu ülkedeki beyazların İngiltere'den özgürlüklerini elde ettikleri yol ile aynı olduğunu görmeye başlayacaklar. Beyaz adam, özgürlüğü için bedel ödemeye hazır. Özgürlüğünüz için bedel ödemeye hazırsanız, özgürlüğünü elde edersiniz. Ancak bu ülkenin siyahları hiçbir zaman özgürlükleri için gereken bedeki ödemeye hazır olmadılar. Geçmişten bugüne, hep beyaz adamın özgürlüğü için bedeller ödedik. Dünyanın farklı yerlerinde, Amerika'daki beyaz adamın özgürlüğü için savaştık. Ta ki beyaz adam bugün bizim üzerimize polis köpeklerini salma özgürlüğüne sahip olsun. İnsanımızın kafasına polis coplarıyla vurma özgürlüğüne sahip olsun. Sokakta medeni insanlar gibi yürümek istedikleri için küçük kadınların, çocukların, bebeklerin üzerine basınçlı su sıkma özgürlüğüne sahip olsun.” (İngiliz basınına yaptığı [açıklama](#), Los Angeles, 1962)

* * *

Malcolm'ın bu tartışmalar esnasında zaman zaman haddi aşır Dr. King'e haksızlık ettiğini de belirtmek gerekli. Örneğin, Malcolm katıldığı bir televizyon programında, Dr. King'in zulüm altındaki siyalara diğer yanaklarını çevirmeyi tavsiye eden bir hristiyan olduğunu, kendisinin beyazlar tarafından fonlandığını, zira onun teklif ettiği yöntemin siyahları zayıf düşürdüğünü dahi [iddia eder](#) -- ki özellikle fonlanma argümanının ciddiye alınır bir yanı yoktur.²²

21 Malcolm'ın iğnelemeleri saymakla bitmez! Örneğin, Washington Yürüyüşü'nü "tarih boyunca en iyi icra edilen pikniklerden biri" olarak nitelendirir! Dr. King'in bu yürüyüşün gerçekleştiği gün yaptığı [Bir Hayalim Var](#) (*I Have a Dream*) başlıklı meşhur konuşması üzerine, "King hayal görürken, siyahların geri kalanı olan bizler kabus görüyoruz" der. (Malcolm, Washington Yürüyüşü'ne sadece gözlemci olarak katılır, zira Nation of Islam yürüyüşü desteklemez.)

22 Aynı programa daha sonra konuk olan [Dr. King'in Malcolm'a cevabını](#) dinlemek, bu iki önemli insan arasındaki farkları görmeye yardımcı olabilir.

Peki kim haklıydı? Tek bir insanı işaret etmek zor... Zira, Malcolm, Nation of Islam ile yolunu ayırdıktan sonra, siyahların bağımsızlığı düşüncesini terk ettiğini, bu düşüncüyü daha önce doğru bulmasının Elijah Muhammed'e olan inancından ileri geldiğini, bağımsızlık fikrini Elijah Muhammed'in kendisinin dahi gerçekçi bulup bulmadığından artık emin olmadığını ifade eder. Bir başka deyişle, hayatının son yılında Malcolm da Dr. King gibi entegrasyonu savunur. Aralarında en azından bu noktada bir fark kalmaz.²³

Malcolm, sadece bağımsızlık fikrinden değil, bütün beyazların şeytan olduğu gibi düşüncelerden de uzaklaşmıştır. Önceden beyazları düşman görürken, artık beyazlarla da birlikte çalışmaya hazır olduğunu da ifade etmekten çekinmez. Yani geriye kalan en büyük fark, yöntem farkı -- ki bu da tartışmaya açık. Zira, Malcolm'ın vurguladığı nefsi müdafaa çok temel bir prensip. Dr. King'in şiddeti dışlayan sivil itaatsizlik yöntemi ise, meşru, karşı çıkılması zor ve dolayısıyla etkili. Ancak burada şu hataya düşmemek gerekli: Bu iki yöntem birbirinin alternatifi olmadığı gibi, birbirini dışlamıyor da. Dolayısıyla, hiçbir durumda, bu noktadaki farklılıklardan hareketle bu iki insanı iki zıt kutba yerleştiremeyiz.

Konunun bir diğer önemli yönü ise, meşru müdafaanın yanı sıra, hakları ihlal edilen insanların haklarını elde etme adına silaha başvurmaları konusu. Malcolm'ın özellikle eski söyleminin böyle bir yönü de var. Ancak bu konuda da kestirme sonuçlara varmamak gerekli. Zira bu konu zannedildiği kadar basit değil.

Siyaset bilimi profesörü [Diana Schaub](#) (Loyola University Maryland), konunun bu yönünü değerlendirirken bile, Malcolm X'i haklı bulmak bir yana, daha fazlasının dahi söylenebileceğini ifade eder. Profesör Schaub, [John Locke](#) ve [Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi](#)'ne atıfta bulunarak, Dr. King'in itaat ile devrim arasında bir orta nokta arayan ve eleştiriden çekinen tavrının Amerika'nın özgürlükçü vatandaşlık anlayışına zarar verdiğini, Malcolm X'in argümanının ise özgürlükler adına daha sağlıklı pozisyona karşılık geldiğini [söyler](#). Hatta, Profesör Schaub, Malcolm'ın [Oy Pusulası Mı, Mermi Mi?](#) (*The Ballot or the Bullet?*) başlıklı meşhur konuşmasında söylediklerinde haklı olduğunu da vurgular -- ki konuşma 12 Nisan 1964 tarihlidir, Malcolm'ın Nation of Islam döneminin sonuna denk gelir ve başlığından da anlaşılacağı gibi Malcolm'ın o güne dek savunduğu daha keskin fikirleri temsil eder.

Önemli bir nokta

Çoğunluk üyeleri, hakları ihlal edilen azınlıklara karşı acımasız olurlar, ancak çoğu zaman bunun farkına varmazlar. Devletin silahlı silahsız bütün güçleri, demokrasilerde dahi çoğu zaman çoğunluğun temsil ettiği kimliğin ve düşüncelerin arkasında olur. Çoğunluk üyeleri, bu güçlerin kendi *arkalarında* olduğunu hayatları boyunca çok fazla fark etmezler, çünkü bu güçleri neredeyse hiçbir zaman *karşılarında* görmemişlerdir. Devlet şiddetini ya da hak ihlallerini gerekçelendirirken ya da en azından çok fazla korkunç bulmazken, azınlıkların bu adaletsizliklere yönelik sert sözlerini eleştiri konusu yaparlar. Bu, sadece çoğunluk üyelerinin sahip olduğu bir lüktür. Malcolm X, bu lükse karşı savaştı ve benzeri pek çok insan gibi nefret yayıyor olmakla suçlandı:

23 Malcolm'ın hac öncesi ve sonrasındaki fikirleri ve yöntemleri hakkında bir fikir sahibi olmak için, hacca gitmeden hemen önce yaptığı, 12 Nisan 1964 tarihli, [Oy Pusulası Mı, Mermi Mi?](#) başlıklı meşhur konuşması ile 14 Şubat 1965 tarihli [Son Konuşması](#) karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

“Kaçırılıp buraya getirildiğimizi söylemek nefret değildir, gerçektir. [Jim Crow kanunlarına](#), ayrımcılığa, [segregasyon](#) maruz kaldığımızı söylemek nefret değildir, gerçektir. Bu ülkenin en yüksek mahkemesinin dokuz sene önce segregasyonu sona erdirmeye kararı aldığını ve bu kararın halen uygulanmadığını söylemek nefret değildir, gerçektir.” (İngiliz basınına yaptığı [açıklama](#), Los Angeles, 1962)

Bir Anekdote: 1962 Air France Kazası

27 Nisan 1962 tarihinde, Los Angeles'taki Nation of Islam camisinin önünde grup üyeleri ile polis arasında bir tartışma yaşanır. Münakaşa bir noktada alevlenince, polis camiye girer ve caminin 29 yaşındaki sekreteri Ronald Stokes'u öldürür ve birkaç kişiyi yaralar. Camideki Nation of Islam üyelerinin hiçbiri silahlı değildir.

Hadise, büyük tepkiye neden olur. 17 Mayıs 1962 tarihinde sadece beyazlardan oluşan bir adli tıp heyeti, tetiği çeken polisi kabahatli bulmayınca tepkiler büyür. Bu gelişmeler üzerine, Malcolm Los Angeles'a uçar. Hem durumu kontrol altında tutmaya çalışır, hem de (aynı zamanda çok sevdiği bir arkadaşı olan) Ronald Stokes'un ölümünü bir cinayet olarak nitelendiren ve polisin ve adalet sisteminin ırkçılığını vurgulayan açıklamalarda bulunur.

3 Haziran 1962 günü, bu konu ile doğrudan hiçbir ilgisi olmayan bir başka hadise yaşanır. Fransa'da, Air France'ın Paris-Atlanta uçağı havalanamayıp yüksek hızla pistten çıkar ve [alev alır](#). 132 kişinin bulunduğu uçakta, iki hostes haricindeki herkes hayatını kaybeder. Air France'ın Atlanta hattı yeni açılmıştır ve bu ilk uçuştur. Atlanta'nın ileri gelenlerinden çok sayıda insan uçağın yolcuları arasındadır. Atlanta, ABD'nin esir edilen siyahları için trajik hatıralarla dolu olan Georgia eyaletinin başkentidir. Malcolm bu gelişmeyi, Ronald Stokes'un öldürülmesine karşı Tanrı'nın adaleti olarak görür ve memnuniyetle karşılar. Aynı gün Los Angeles'taki Nation of Islam üyelerine yaptığı bir konuşmada şu ifadeleri kullanır:

“Yeni haber aldığım güzel bir gelişmeyi sizlerle paylaşmak istiyorum. ... Bugün Tanrı'dan bir telgraf aldım... Tamam, tam olarak öyle olmadı... Biri gelip bana Tanrı'nın dualarımıza Fransa'da cevap verdiğini söyledi. Tanrı, gökyüzündeki bir uçağı 120'den fazla beyaz yolcusuyla birlikte düşürdü, çünkü müslümanlar göze göz, dişe diş prensibine inanırlar. Tanrı'ya, ya da Yehova'ya, ya da Allah'a şükürler olsun. Dua etmeye ve her gün başka bir uçağın düşmesini ümit etmeye devam edeceğiz.” (Carson 2012)

Malcolm'ın yaptığı konuşmanın kaydı bir şekilde Malcolm'ın o günlerde Ronald Stokes cinayeti nedeniyle üzerine gittiği Los Angeles Belediye Başkanı [Sam Yorty](#)'nin eline geçer. Bir basın toplantısı düzenleyen Yorty, elindeki kaydı gazetecilere dinletince, konu medyaya yansır ve sansasyona neden olur.

Malcolm'ın sözleri hakkındaki yorumları sorulduğunda, Dr. King aynı fikirde olmadığını belirtir. Bunlar, Dr. King'in hiçbir şekilde söylemeyeceği ve tasvip etmeyeceği sözlerdir. Dahası, Dr. King Atlantalıdır. Atlanta eşrafından insanlarla yakın ahablığı olduğu gibi, siyasi ittifak arayışı içindedir.

Malcolm ise, geri adım atmaz. Aynı günlerde bu sözlerini izah etmesi istendiğinde, argümanını daha da detaylandırır:

“Bu ülkedeki beyaz ırk, bizim topyekün olarak çekmekte olduğumuz acılar konusunda topyekün suçludur. Bu nedenle, topyekün bir felakete uğramaları, topyekün acı çekmeleri

mukadderdir. Bu uçak Fransa'da düştükten sonra, içindeki 130 beyazın 120'sinin Georgia eyaletinden olduğunu öğrendik. Benim dedem Georgia eyaletinde köle idi. O yüzden bana göre bu kaza Tanrı'nın lütfundan başka bir şey olamazdı. Benzeri lütufları olabildiğince sık bahsetmesi için içtenlikle ve samimiyetle dua ediyorum.” (İngiliz basınına yaptığı [açıklama](#), Los Angeles, 1962)

Aradan aylar geçer. Malcolm, bu sefer bir radyo programındadır ve kazada ölen yolcular hakkında söyledikleri nedeniyle yeniden eleştiriye maruz kalır. Ancak hazırlıklı gelmiştir! Cebinden birkaç fotoğraf çıkarıp muhatabına gösterir. Fotoğraflar, Japonya'dandır. Malcolm kendini şöyle savunur:

“Amerika nasıl ki 100,000 Japonu yok edecek bombayı Hiroşima üzerine bıraktığında Tanrı'ya şükrettiyse, bizim de Tanrı'nın müdahalelerine şükran duymaya hakkımız olduğunu düşünüyorum. ... Bizim bombalarımız, tabancalarımız ve silahlarımız olmadığı için, biri bize saldırdığında Tanrı'ya umut bağlıyoruz.” (Goldman 1973)

Diğer anekdotlar

- **Malcolm'ın Martin Luther King ile görüşmesi**
Malcolm X ve Martin Luther King hayatlarında sadece bir kez, 26 Mart 1964 tarihinde karşılaşır. Her ikisi de, ABD Kongresi'nde [Sivil Haklar Kanunu](#) konulu bir oturuma katılmak için Washington'dadır. O gün çekilen fotoğraflar, ikonlaşır. ([Örnek 1](#), [Örnek 2](#))
- **Malcolm'ın Coretta King ile görüşmesi**
1965 yılının başlarında, Malcolm, Dr. King'in eşi [Coretta King](#) ile de görüşür ve Selma'da bir konuşma yapmak istediğini söyler. Malcolm, onlara zorluk çıkaracak şeyler söylemeyeceğini, aksine Dr. King'in an itibariyle yürütmekte olduğu protestoyu destekleyeceğini ifade eder. Malcolm'ın isteği kabul görür ve konuşma 4 Şubat 1965 tarihinde (yani öldürülmesinden sadece 17 gün önce) gerçekleşir. (İlgili görüşmenin ve o günlerin bağlamı için, 2014 yapımı [Selma](#) adlı film izlenebilir.)
- **Betty Shabazz ve Coretta King**
Malcolm X 1965, Martin Luther King ise 1968 yılında öldürülür. Eşleri Betty ve Coretta, arkadaş olurlar. [Betty and Coretta](#) adlı 2013 ABD yapımı film, bu arkadaşlığı konu alır.

Bir Telgraf

Mrs. Malcolm X
Faith Temple Church
Harlem
New York, New York

Kocanıza yönelik sarsıcı ve trajik suikastten ötürü şüphesiz ki kederliyim. Irk sorununun çözümüne yönelik yöntemler konusunda Malcolm ile her zaman aynı perspektife sahip olmasak da, ona karşı hep derin bir şefkat duydum ve bu sorunun varlığına ve kökenine işaret etme noktasında büyük bir yeteneği olduğunu düşündüm. O, kendi bakış açısını gayet iyi ifade eden bir sözcüydü. Bir ırk olarak karşı karşıya olduğumuz sorunlar konusunda Malcolm'ın büyük endişeler duyduğundan hiç kimse samimiyetle şüphe edemez. Şu an zor bir dönemde olduğunuzu bilsem de, Tanrı'nın size dayanma gücü vereceğine eminim.

Muhakkak ki sizi dualarıma dahil edeceğim ve lütfen acınızı paylaştığımı bilin. Beni her zaman arkadaşınız bilin ve eğer üzerinize yüklenen ağır yükü hafifletme adına yapabileceğim herhangi bir şey varsa, lütfen beni aramaya çekinmeyin.

Martin Luther King, Jr.

İki Fotoğraf: Lorraine Motel (Memphis, Tennessee)

Dr. Martin Luther King'in 4 Nisan 1968 tarihinde [suikaste uğradığı](#), ABD'nin Memphis şehrindeki Lorraine Motel. Balkondaki çelenk, King'in vurulduğu yeri işaretliyor. Motel, 1991 yılından beri etrafındaki birkaç bina ile birlikte [Sivil Haklar Müzesi](#) olarak hizmet veriyor. (Fotoğraflar: 29 Aralık 2019, [Serdar Kaya](#))

10. Malcolm ve Muhammed Ali

İnsanları, düşüncelerini, inançlarını ve kaygılarını anlamak, ancak içinde buldukları yer ve zamana aşina olmakla mümkün. Her insan gibi, Malcolm X de belli bir yer ve zamanın ürünü. Aynı durum, Malcolm'ın etrafındaki kişiler için de geçerli. Bu insanları, ancak yaşadıkları yer ve zamana dair bilgilerimiz ölçüsünde anlayabiliriz. Bu bilgilerden yoksun olmamız durumunda ise, her karakteri basit bir kalıba indirgememiz kaçınılmaz olur.

[Muhammed Ali](#) (1942-2016) örneği üzerinden düşünelim... Muhammed Ali, İslam dünyasındaki pek çok insanın zihninde "büyük bir müslüman boksör" imgesine karşılık gelse de, onun hikayesi bunun çok ötesinde detaylar içerir.

* * *

Muhammed Ali, 1960-61 civarında Nation of Islam'a ilgi duymaya başlar. Adı henüz Cassius Clay'dir. 1962 yılında, 20 yaşındayken Malcolm X ile tanışır. Malcolm, Cassius'a her zaman dostça davranır, ona öğretmenlik yapar, ve onun Nation of Islam çizgisine yaklaşmasında büyük rol oynar. Cassius ve Malcolm, neticede abi-kardeş gibi olurlar. Hatta, Malcolm ona "küçük kardeşim" diye hitap eder.

1964'ün Ocak ayında, Cassius, Malcolm'ı ailesi ile birlikte Florida'ya davet eder. Henüz dünya

şampiyonu değildir, ama olmak üzeredir. Şampiyon [Sonny Liston](#) ile yapacağı ünvan maçına hazırlanmaktadır.

Malcolm, 15 ila 21 Ocak arasında Florida'da bulunur. İlgili günlerde, Nation of Islam ile yaşadığı sorunlar yeni yeni ciddileşmeye başlamıştır. (Malcolm, Elijah Muhammed'in uyarısını dikkate almayarak bir buçuk ay önce Kennedy hakkında olumsuz bir açıklama yapmış ve Elijah bunun üzerine ona 90 gün basına konuşma yasağı getirmiştir.)

Malcolm bir ay sonra, 25 Şubat 1964 günü yapılacak olan [Cassius Clay - Sonny Liston maçı](#) öncesinde yeniden Florida'dadır. Hatta, ringin hemen önünden maçı izler. Çoğu yorumcunun acemi bulduğu ve pek [ciddiye almadığı](#) Cassius, o gün herkesi şaşırtarak Sonny Liston'ı yener ve dünya şampiyonu olur. Maçtan sonra ABD'li siyahların tarihinde önemli bir yeri olan [Hampton House](#)'da çekilen [kutlama fotoğrafları](#), her iki ismin de hayat hikayesinin atlanılması zor kareleri haline gelir.

Cassius, dünya şampiyonu olmasından sadece iki gün sonra formal olarak Nation of Islam'a katılır. Kendisine Cassius X denir. Bu isim çok uzun ömürlü olmaz, zira 6 Mart tarihinde Elijah Muhammed ona Muhammed Ali adını verir. Elijah Muhammed'in bir Nation of Islam üyesini isim vererek onore etmesinin grubun örfleri dahilinde manası büyüktür. Sadece gruba yıllarca büyük emeği geçen az sayıdaki üyeye yapılan -- ve Malcolm'a dahi yapılmamış olan -- bu jestin gruba yeni katılan bir insana takdir edilmesi, önemli bir istisna teşkil eder.²⁴ Cassius'ın Muhammed Ali ismini aldığı törene, Malcolm davet edilmez.

İlgili törenden sadece iki gün sonra, Malcolm, Nation of Islam ile yolunun ayrıldığını [açıklar](#). Bu tarihten itibaren, Malcolm ile grup arasındaki gerilim giderek tırmanır. Enteresandır, Malcolm iki ay sonra Afrika ve Orta Doğu gezisine çıkacak ve ABD'ye dönmeden hemen önce Gana'nın başkenti [Akra](#)'da Muhammed Ali ile karşılaşacak, ancak Muhammed Ali, Elijah Muhammed'i eleştiren sözleri nedeniyle onunla konuşmayı reddedecek ve ona sırtını dönerek uzaklaşacaktır.

Muhammed Ali, bir daha Malcolm ile konuşmaz. Malcolm, dokuz ay sonra öldürülür. Muhammed Ali ise, yeni ismini almasından hemen sonra Chicago'ya taşınmıştır. Elijah Muhammed'in 1975 yılındaki ölümüne dek hep Chicago'nun güneyinde, Nation of Islam'ın [Meryem Camisi](#)'ne ya da Elijah Muhammed'in [evine](#) yakın yerlerde ikamet eder.

* * *

Muhammed Ali, 1972 yılında hacca gittiğinde, Malcolm'inkine benzer bir değişim yaşar ve ırkçı düşüncelerini gözden geçirmeye başlar. 1975 yılında Elijah Muhammed'in ölümünün ardından oğlu [Varis Din Muhammed](#)'in Nation of Islam'ın liderliğini devralmasıyla birlikte, grubun diğer üyeleriyle birlikte sünüleşir.

2003 yılında yayınlanan [Bir Kelebeğin Ruhu](#) adlı otobiyografisinde, Afrika'da Malcolm'a sırtını dönmemesinin ve ölümüne dek onunla dargın kalmış olmasının, hayatının en büyük pişmanlıklarından biri olduğunu söyleyecektir:

"Malcolm'a sırtımı dönmem, hayatımda en fazla pişmanlık duyduğum hatalarımdan biri oldu. Keşke Malcolm'a üzgün olduğumu, pek çok konuda haklı olduğumu söyleme imkanım olsaydı. Ama o, ben bunu yapmaya fırsat bulamadan öldürüldü. O vizyon sahibi bir insandı ve hepimizden ilerideydi."

24 1930'larda, yani Nation of Islam'ın ilk yıllarında Wallace Ford'un Elijah'a "Muhammed" ismini verdiği yönündeki anlatı da, benzeri bir lütuf olarak görülür (Beynon 1938).

11. Malcolm'ın Ardından Ailesi Neler Yaşadı?

Malcolm öldürüldüğünde, ardında, karısını Betty, dört kızını ve o öldükten sonra doğacak olan ikiz kızlarını bıraktı. Malcolm onlara mali bir güvence bırakmadı. Malcolm, üniversitelerde ve sair yerlerde verdiği konferanslar için aldığı ödemeleri dahi yıllarca hep Nation of Islam'a teslim etmişti. Oturdıkları ev, Nation of Islam'a aitti. Grup uzun süredir onları tahliye ettirmeye çalışmış ve sadece üç gün önce bunu başarmıştı.²⁵ Malcolm, son Afrika ve Orta Doğu gezisine bile ancak kızkardeşi [Ella](#)'nın yardımıyla gidebilmişti. Neticede, Malcolm geriye sadece 600 dolar civarında bir para kalmıştı. Otobiyografisi henüz satışa çıkmadığından, telif gelirleri de yoktu.

Peki Malcolm'ın ardından ailesi neler yaşadı? Nasıl bir hayatları oldu?

* * *

[Betty](#), Malcolm ile 1958 yılında evlenmişti. Malcolm'ın 1965 yılındaki ölümünden iki ay sonra hacca gitti -- ve böylece Malcolm'dan hemen bir sene sonra hac yapmış oldu. 1969 yılında, yarım bıraktığı lisans eğitimini tamamlamak üzere öğrenciliğe geri döndü. Ardından yüksek lisans yaptı. 1975 yılında doktorasını bitirmesinin ardından, 1997 yılındaki ölümüne dek, [City University of New York](#)'a bağlı olan ve daha çok siyah öğrencilerin ve akademisyenlerin görev yaptığı [Medgar Evers College](#)'da çalıştı.

* * *

1995 yılında, Malcolm'ın kızı [Qubilah Shabazz](#), Louis Farrakhan'a suikast hazırlığı içinde olduğu gerekçesiyle tutuklandı. O gün itibariyle 35 yaşında olan Qubilah'nın aleyhindeki deliller, onu epey uzun süre hapiste tutabilecek nitelikteydi. Ancak, Louis Farrakhan şaşırtıcı bir hamle yaparak, FBI'a karşı Qubilah'yı savundu ve onun suçlu olduğuna inanmadığını ifade etti. Qubilah, psikolojik tedavi görmesi şartıyla serbest bırakılsa da, ailenin trajedisi yine sona ermedi.

1997 yılında, Qubilah'nın on yaşındaki oğlu [Malcolm Shabazz](#), New York'ta anneannesi Betty'nin evinde iken yangın çıkardı. Bedeninin yüzde sekseni yanan Betty, üç hafta hastanede kaldıktan sonra hayatını kaybetti.

Bu hadisenin ardından dört yılını ıslahevinde geçiren torun Malcolm'ın müteakip yılları da sorunlu geçti. Küçük hırsızlıklardan ötürü yeniden hapse girdi. 2013 yılında, henüz 23 yaşında iken, Mexico City'de bir gece kulübünde çıkan kavga sonrasında dövülerek öldürüldü. Bedeni ABD'ye getirilen Malcolm, cenaze töreninin ardından dedesi Malcolm X ve istemeden de olsa ölümüne neden olduğu anneannesi Betty'nin New York'taki mezarlarının yanına defnedildi.

* * *

Malcolm'ın en büyük kızı [Attalah Shabazz](#), 1958 doğumludur. Babası öldürüldüğünde altı buçuk

²⁵ Malcolm ve ailesinin 1960 yılından beri oturmakta oldukları evin mülkiyeti Nation of Islam'a aittir. Nation of Islam, grup içindeki görevi nedeniyle evi Malcolm'a tahsis edilmiştir. Malcolm'ın gruptan dışlanması ardından, Nation of Islam evi boşaltmalarını ister. Malcolm evi boşaltmaz. Görevden alınması sürecinde kurum içi prosedüre uyulmadığını, aleyhindeki suçlamalara karşı kendisini savunması için camide kendisine söz hakkı verilmesi gerektiğini, bunun yapılması durumunda evi boşaltacağını söyler. Konu, mahkemeye intikal eder. (15-16 Haziran 1964 tarihli mahkeme tutanakları için bkz.: Felber (2010).) Ev, 14 Şubat 1965 tarihinde, Malcolm ve ailesi gece uyumaktayken saldırıya uğrar. 18 Şubat 1965 tarihinde, mahkeme kararı gereği ev boşaltılır. Üç gün sonra Malcolm öldürülür.

yaşındadır ve o esnada annesi ve diğer kardeşleriyle birlikte o da salondadır. Küçük kardeşlerinin aksine, Attalah hadiseyi hatırlar.

Attalah, 20'li yaşlarında Martin Luther King'nin kızı [Yolanda King](#) ile birlikte çalışmaya başlar. 1980'li yıllarda ikili olarak konuşmalar yaparlar ve tiyatro oyunları yazıp oynarlar.

Attalah, 2000 yılında Louis Farrakhan ile ekrana çıkmayı ve babasının ölümünü konuşmayı kabul eder. Programın sunucusunun, 1964 yılının Haziran ayında Malcolm X ile program yapmış olan Mike Wallace olması ayrıca enteresandır.²⁶ Farrakhan programda Malcolm'ın ölümü konusundaki sorumluluğunu gerçekte olduğundan daha az göstermeye çalışsa da, Attalah mesafeli bir tavırla saldırganların Nation of Islam ile ilişkisini hatırlatır ve babasının ölümünden sonra Nation of Islam'ın kendilerine de zarar vermelerinden korktuklarından yıllarca ailece sessiz kaldıklarını [vurgular](#).

* * *

Malcolm'ın üçüncü kızı [Ilyasah Shabazz](#), 1962 doğumludur. İsmi, Elijah Muhammed'den mülhemdir. (Elijah, Arapçadaki İlyas isminin Anglo versiyonudur.)

2002 yılında, Ilyasah'nın [Growing Up X](#) adlı anı kitabı yayınlanır. Kitap, iki buçuk yaşında iken babası suikaste uğrayan Ilyasah'nın böyle bir olayın gölgesinde nasıl bir çocukluk yaşadığını anlatır.

* * *

Malcolm'ın diğer üç kızı, hiçbir dönemde çok fazla medya önünde olmaz. Gamilah Lumumba Shabazz, Malcolm'ın dördüncü kızıdır ve 1964 doğumludur. İkinci adı, Malcolm'ın konuşmalarında zaman zaman atıfta bulunduğu sömürgecilik karşıtı Kongolu lider [Patrice Lumumba](#)'dan mülhemdir.

Malaak ve Malikah Shabazz ise, ikizdir ve Malcolm'ın ölümünden yedi ay sonra doğarlar.

* * *

Aileden biri olmasa da, Alex Haley'e (1921-1992) de bu noktada değinmek doğru olur. Haley, Malcolm'ın biyografisinin yazarıdır. Malcolm ile 1960 yılında tanışır. [Reader's Digest](#) dergisine Malcolm hakkında bir makale yazmak istemektedir ve bu nedenle onunla görüşmek ister. 1963 yılında Malcolm ile [Playboy](#) dergisi için bir [röportaj](#) yapar. Aynı yıl, Malcolm'ın biyografisi üzerinde çalışmaya başlarlar ve o tarihten itibaren Malcolm'ın ölümüne dek düzenli olarak görüşürler. Biyografi, çoğu saatler süren 50'den fazla mülakat neticesinde ortaya çıkar. Eldeki materyalin düzenlenmesi zaman aldığından, biyografi Malcolm'ın ölümünden sekiz ay sonra ancak yayınlanabilir. Büyük ilgi gören kitap, farklı lisanlara çevrilir ve milyonlarca satar.

Haley, Malcolm ile çalıştığı yıllarda aynı zamanda bir aile dostu haline gelir. Örneğin, Malcolm'ın en büyük kızı Attalah'nın “godfather”ı olur. 1976 yılında Haley'nin kendi ailesinin kökenlerini incelediği [Roots](#) adlı romanını yayınlanır. Başarılı olan roman, ertesi yıl, sekiz bölümlük bir [televizyon dizisine](#) aktarılır.²⁷ Bu başarının ardından, Haley, Malcolm'ın biyografisi üzerindeki %50'lik telif hakkını Betty'ye devreder.

26 Mike Wallace, aynı zamanda Nation of Islam hakkındaki 1959 yapımı [The Hate That Hate Produced](#) adlı belgeselin yapımcısı ve sunucusudur.

27 Dizi, 1981 yılında *Kökler* adıyla TRT'de de yayınlanır.

1992 yılında, Haley hayatını kaybeder. 71 yaşındadır. Attalah, cenazeye katılır ve konuşma yapar.

12. Ana Hikaye

Her insan belli bir yer ve zamanın ürünü. Ve her hikaye belli bir yer ve zamanın hikayesi. Ancak insanlar da, hikayeler de birbirinden müstakil değil. Her insan başka insanlarla, her hikaye başka hikayelerle bağlantılı ve iç içe.

Bu hikayenin merkezinde Malcolm X vardı. Ama Elijah Muhammed de, Betty Shabazz da, Muhammed Ali de, Louis Farrakhan da, burada adı geçmeyen niceleri de, bu hikayenin bir parçası. Aynı şekilde, Malcolm da onların hikayelerinin bir parçası.

Bir de, bütün bu insanların iç içe geçmiş tekil hikayelerinden oluşan bir Ana Hikaye var. Buradaki Ana Hikaye, (sınırlarını nereden çizdiğimizize tanımladığımızı bağlı olarak) Nation of Islam'ın, ABD'li siyahların ya da Sivil Haklar Hareketi'nin hikayesi olarak görülebilir.

Ana Hikayeler, insanların tekil hikayelerine nazaran daha geniş çaplı ve daha uzun ömürlü. Zira bazı insanlar bir noktada hikayenin dışına çıksalar da, Ana Hikaye bir şekilde devam eder. Zaman içinde bazen parçalara ayrılır, bazen büyüyüp küçülür, ama her durumda çok daha uzun bir süre canlı kalır.

Örneğin, Malcolm ölür, ama ailesi Ana Hikayenin bir parçası olmaya devam eder. Malcolm'ın kızları, hikayenin gölgesinde büyür. Gün gelir, Malcolm'ın kızı Ilyasah, bu şekilde büyümenin nasıl bir şey olduğunu anlatan bir kitap yazar -- ki Ana Hikaye içindeki bir diğer dikkate değer alt hikayedir.

Muhammed Ali ise, 1964 yılının ortalarından itibaren Ana Hikayenin içinde daha farklı noktaya geçer. Malcolm'ın ailesine uzaktır. Nation of Islam içinde mutludur. Zihin dünyasında, Elijah Muhammed, Chicago'daki yeni mahallesi, tanıştığı yeni insanlar, Meryem Camisi ve kavga edip durduğu ilk karısı vardır.

Malcolm'ın ölümünden üç ay sonra, Muhammed Ali ile Sonny Liston [ikinci kez ringe çıkar](#). Muhammed Ali bu sefer Liston'ı ilk raundda nakavt ederek şampiyonluğunu korur. Henüz 23 yaşındadır.

Muhammed Ali, Cody Jones ile birlikte bu ikinci maça hazırlanırken bir sabah gökyüzünde Zülküf Peygamberin Uzay Gemisini görür ve bunu maç öncesinde verdiği bir röportajda gazeteci [George Plimpton](#)'a anlatır. Aslında elbette çıplak gözle görülebilen beş gezegenden²⁸ birini görmüştür. Ama o gün itibariyle bunu anlayabilecek ya da anlamak isteyecek durumda değildir.

Kültlerin insanları olmadık şeylere inandırmaları da bu hikayenin bir parçası. Ama sabahın erken saatlerinde antreman koşusunda olan iki insanın bir an durup heyecanla gökyüzündeki parlak bir cisme bakmaya başlamalarının gayet insani bir yönü de var. Çoğu hikayeyi renkli ve anlamlı kılan da zaten bu gibi insani anlar.

28 Jüpiter, Mars, Merkür, Satürn, Venüs.

Muhammed Ali'nin hikayesi müstakil olarak incelenmeyi hak eden, detaylı bir hikaye. Vietnam'da savaşmayı [reddetmesi](#), bu nedenle boks lisansının iptal edilmesi,²⁹ [profesyonel hayatı](#), [evlilikleri](#), ilişkileri, yıllar içinde birkaç kez değişen inançları, ve elbette Parkinson hastalığı, bu hikayenin farklı boyutları. Ancak Malcolm'ın ailesi özelinde önemli olan nokta şu: Muhammed Ali, müteakip yıllarda onlarla yeniden yakınlaştı. 2016 yılında, 74 yaşında iken öldüğünde, Malcolm'ın büyük kızı Attalah Shabazz da Louisville'deki devasa anma töreninde konuşma yapanlar arasındaydı.

Attalah, konuşması esnasında şu cümleyi [söylerken](#) gözyaşlarını zor tuttu: “Muhammed Ali'nin hayatımda olması, bir şekilde babamın nefesini benim için bugüne taşıyordu.” Yani babası onyıllardır yanında olamamıştı. Ama en azından babasının çok sevdiği “küçük kardeşi” hayattaydı. Ama şimdi o da gitmişti.

* * *

Büyük hikayelerin çok sayıda uzantıları olur. Büyük bir hikayenin sonu kolay gelmediği gibi, uzantıları da bitmek bilmez. Hamas Abdülhalis'in (Ernest 2X) hikayesi, Nation of Islam'ın hikayesinin uzantılarından biri. Yukarıda bahsi geçen bu hikaye, 1973 Washington katliamında saldırganların çocukları ve bir bebeği evin küvetinde boğmalarıyla bitmemişti. Louis Farrakhan'ın yargı sürecinde sanık ve itirafçıları tehdit etmesinin ardından, bir hapishane cinayeti de yaşanmıştı. Ancak hikaye orada da bitmedi.

Ailesini kaybeden, ama adalet bulamadığını düşünen Abdülhalis, 1977 yılında 12 silahlı takipçisiyle birlikte Washington şehrinde üç binayı ele geçirdi ve 149 kişiyi [rehin aldı](#). Abdülhalis'in amacı, ailesinin unutulup giden trajedisini gündeme getirmektir. Rehine krizi iki gün sürdü ve bu süreçte iki kişi öldü, üç kişi yaralandı. Yakalanan Abdülhalis, ömrünün geri kalan yıllarını hapiste geçirdi. 2003 yılında öldüğünde, 82 yaşındaydı.

* * *

1990'larda ve özellikle de 2000'lerin ilk yıllarında, Malcolm döneminin yakın şahitlerinden halen hayatta olan çok fazla insan kalmadı. Daha uzun yaşayanlara bir istisna, Malcolm'ın güvendiği arkadaşlarından, Nation of Islam'dan onunla birlikte ayrılan ve yeni camisinin başına geçen James 67X Shabazz'dı. Malcolm ile birlikte sünnileşen James, daha sonra [Abdullah H. Abdur-Razzaq](#) adını aldı. 2014 yılında öldüğünde, 82 yaşındaydı.

Günümüzde, Malcolm hakkında konuşma yapanlar, ekseriyetle bir sonraki nesil. Malcolm'ın ardından Nation of Islam'a katılan ve sonradan Elihaj Muhammed'in oğlu Varis'in önderliğinde sünnileşen grubun içinden [Siraj Wahhaj](#) (Jeffrey 27X) gibi insanlar, bu konuda ilk akla gelenler.

Bir de tabii Louis Farrakhan var... Louis Eugene Walcott... Louis X... Nation of Islam hakkında merak uyandıran hemen her konunun iç yüzünü bilenler arasında halen hayatta olan muhtemelen tek insan.

[SON]

29 Bu konudaki detaylar için, 2013 ABD yapımı [The Trials of Muhammad Ali](#) adlı belgesel izlenebilir.

Bibliyografi

Kitap

- Ali, Muhammad; Hana Yasmeen Ali. 2003. [The Soul of a Butterfly](#). Simon & Schuster.
- Carson, Clayborne. 2012. [Malcolm X: The FBI File](#). Skyhorse.
- Fard, Wallace D. circa 1930. [The Problem Book](#). Unpublished.
- Goldman, Peter. 1973. [The Death and Life of Malcolm X](#). University of Illinois Press.
- Manning, Marable. 2011. [Malcolm X: A Life of Reinvention](#). Viking.
- Manning, Marable; Garrett Felber (ed.). 2013. [The Portable Malcolm X Reader](#). Penguin.
- Muhammad, Elijah. 1957. The Supreme Wisdom, [Volume I](#), [Volume II](#). Secretarius Memsps.
- Muhammad, Elijah. 1965. [Message to the Blackman in America](#). Secretarius Memsps.
- Shabazz, Ilyasah; Kim McLarin. 2002. [Growing Up X](#). One World.
- X, Malcolm; Alex Haley. 1965. [The Autobiography of Malcolm X](#). Grove.

Akademik Makale

- Beynon, Erdmann Doane. 1938. "The Voodoo Cult among Negro Migrants in Detroit." *American Journal of Sociology* 43(6): 894–907.
- Felber, Garrett A. 2010. "Queens County Eviction Trial (1964)." *Souls* 12(2): 120-142.
- Knight, Michael Muhammad. 2019. "I am Sorry, Mr. White Man, These are Secrets that You are Not Permitted to Learn': The Supreme Wisdom Lessons and Problem Book." *Correspondences* 7(1): 167-200.

Belgesel

- [1971](#). 2014. (Johanna Hamilton)
- [The Hate That Hate Produced](#). 1959. (Mike Wallace, Louis Lomax)
- [The Trials of Muhammad Ali](#). 2013. (Bill Siegel)
- [Who Killed Malcolm X?](#) 2020. (Abdur-Rahman Muhammad)

Film

- [Ali](#). (2001, ABD, Michael Mann)
- [Betty and Coretta](#). (2013, ABD, Yves Simoneau)
- [Malcolm X](#). (1992, ABD, Spike Lee)
- [Selma](#). (2014, ABD, Ava DuVernay)

Diğer

- Malcolm X. FBI Records: The Vault. <https://vault.fbi.gov/Malcolm%20X>
- The New York Times*. 1964. Malcolm X Splits with Muhammad: Suspended Muslim Leader Plans Black Nationalist Political Movement. 9 March 1964.
<https://www.nytimes.com/1964/03/09/archives/malcolm-x-splits-with-muhammad-suspended-muslim-leader-plans-black.html>
- X, Louis. 1964. Boston Minister Tells of Malcolm: Muhammad's Biggest Hypocrite. *Muhammad Speaks*, 4 December 1964.

Şahıs Endeksi

Abdul-Jabbar, Kareem (Lew Alcindor; Ferdinand Lewis Alcindor, Jr.)
Abdur-Razzaq, Abdullah H. (James 67X Shabazz)
Ali, Muhammad (Cassius Marcellus Clay, Jr.)
Bradley, William (Al-Mustafa Shabazz)
Fard, Wallace D. (Wallace Fard Muhammad)
Farrakhan, Louis (Louis X)
Hagan, Thomas
Haley, Alex
Hampton, Fred
Khalis, Hamaas Abdul (Ernest Timothy McGhee; Ernest 2X McGhee)
King, Jr., Martin Luther
King, Coretta Scott
King, Yolanda
Lee, Spike
Little-Collins, Ella
Muhammad, Abdur-Rahman
Muhammad, Elijah (Elijah Robert Poole)
Muhammad, Wallace D. (Warith Deen Mohammad)
Muhammad, II, Wallace D.
Parks, Rosa
Shabazz, Attalah
Shabazz, Betty
Shabazz, Malaak
Shabazz, Malcolm
Shabazz, Malikah
Shabazz, Gamilah Lumumba
Shabazz, Ilyasah
Shabazz, Qubilah
Wahhaj, Siraj (Jeffrey Kearsse; Jeffrey 27X)
Wallace, Mike
X, Malcolm (El-Hajj Malik El-Shabazz)
X, Philbert (Abdul Aziz Omar)